

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

October 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája. Irta: Lénárt József tanár. — Adományjegyzék.

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája.

Irta: Lénárt József tanár.

Báthori Zsigmond nevével nemzetünk történetének egyik legválságosabb korszakába lépünk. Erdély külön államiságának ifju korát élte, mely ép oly gazdag hősi erényekben, a nemzeti erő nyilvánításában, mint nemes hazafi és rokon vértontó rémes jelenetekben, nerói kegyetlenség, ingadozás, fondorkodás okozta erkölcsi hanyatlásban, pusztulásban.

A választott nemzeti fejedelmek sorát a Báthori név nyitja meg; és ehez vannak csatolva azon végzetes küzdelmek, melyek azon nehezen medoldható kérdés körül folytak: hogy bérczes hazánk és annak fejedelme, minő állást foglaljon el az osztrák uralkodó — mint magyar király és a török szultán között, vagy egyikkel — másikkal szemben. Gyakran volt a végpusztulás révén Erdély e korszakban és csak őseink példátlan szívóssága, a leveretések után megújuló önbizalma s azon korban fontos diplomáciai életrevalósága menthette meg.

Fontos és nehéz szerep jutott e korban a kicsiny Erdélynek a nagy Magyarország mellett, és ennek alapját ott találjuk a hatalmas Szolimánnak 1529 október 28-án, Zápolya királyi székbe helyezésénél elmondott esküjében¹⁾; az 1538 febr. 24-kén Nagy-Váradon kötött béke²⁾ egyes pontjaiban — mely

¹⁾ Bethlen Farkas „Historia de rebus Transsylvanicis“. Editio secunda. I. kötet 161. l.

²⁾ Bethlen Farkas I. k. 237. l. — és „Magyar Történelmi Emlékek“, Okmánytár II. k. 3. Kihirdetve nem volt, országgyűlés el nem ismerte, nem tudni biztosan mit irtak alá, mert eredetije nem ismertetik.

pontok, ha Erdély különállásának útát nem nyitnak, a magyar alkotmányos élet és nemzetiség e menedék nélkül talán elvesztett volna; és végül János királynak 1540 július 14-én tett végrendekezésében. A hatalmas Szolimánnak Mohács téerein, mint férges gyümölcs úgy hullott ölébe a fejét vesztett szerencsétlen ország, és csak tőle függött, hogy a bosszú pallosa mellet a hódítás lánczait is kiterjeszse az ország felett; — ezt később a két király között meghasonlott s egymást marczangoló népen, talán behívás nélkül is megtette volna. Egy pillantás hazánk későbbi történetére meggyőz arról, hogy a mi bajt és veszteséget a királyságra vágyó erdélyi vajda, a török szövetség által Magyarországnak okozott; azt a török védnöksége alatt állott vajda-utódok, a nemzeti fejedelmek, az ősi alkotmány és nemzetiség, a lelkesmérleti szabadság védelmében, többszörös kiküzdésében és biztosításában igyekeztek helyrehozni.

A török hódoltság, mely hazánknak csak egy — bár tekintélyes — részét nyomta, elmállott; de az 1606—1621 és 1645-ben fejedelmeink által kivívott békepontok, az egész nemzet szabadságának s jogainak szolgáltak századokon át védbástyául.

Az összeomlott magyar birodalom eszméje egy magyar fejedelemségben lett megmentve; ez lett az ősi alkotmány megmentője, továbbfejlesztője; ez volt hosszú időn át az elnyelésel fenyegető Ausztria ellen, a nemzeti erő és önállóság, a megvesztegetett hazafiság mentőcsónaka; ez volt a máglyákkal fenyegetett protestántizmus bajnokainak biztos révpártja. Sok küzdelem, sok honfi vér folyt addig, míg e fejedelemséget kivívták, megállapították s a hatalmakkal elismertették. Az 1538-iki béke Erdélyt a Szilágysággal s Zaránddal megerősödvé biztosítja Zápolyának; 1542-ben Erdély a magyar királyság eszméjének külön képviselője lett, midőn Izabella a szentelt koronával bejő s Fehérvárra teszi kormányát; 1543-ban a török védnökség s későbbi adórendszer lépett életbe, az első erdélyi adó megszavazásával és szabad fejedelemválasztás kérésével (tordai nemzugyűlés 1543 febr. 26. s köv.); 1566-ban a szabad fejedelemválasztás — az 1529-iki eskü ismétlése mellett — okmány által biztosított (Bethl. F. II. 85. l.); végül 1570-ben Ausztria is, mely félszázadon keresztül küzdött az elszakadás ellen, elismerte az erdélyi fejedelemséget a speyeri szerződés által.

Ennyi pházison ment keresztül e kis ország. Midőn János Zsigmond meghalt, a Magyarhontól elválás és külön fejedelemség eszméje meg volt ugyan már érve; de olyan örvények kö-

zött vezetett útja, oly kérdések előtt állott, melyeknek kikerülése és megoldása a Báthoriak korának nehéz tusái s véres áldozatai után vált csak lehetővé. Egyfelől a török védnökség mellett szabad fejedelemsválasztás, önálló nemzeti és alkotmányos élet, évi adó s olykori segítség árán; másfelől Ausztria beolvasztással fenyegető ölelése — mely ha a törökökkel szakitunk nem látszott elég erősnek a szultán boszúja ellen megvédeni, — s mégis a legnagyobb árt, az ősi alkotmányt kívánta szövetségfejében. És épen itt tűnik fel Erdély akkori nagy jelentősége. Az egész ország három darabra volt szakadva: Buda egy részszel török hódoltság; Pozsony—Kassa a más részszel osztrák uralom alatt; Erdély a harmadik részszel a nemzeti hagyományok és aspirációk központja, azon korban páratlan szabadságot élvezve³⁾ — döntött a mérlegben. E kényes és fontos helyzet okozta a legnehezebb megpróbáltatásokat, ez a végnélküli pártalakulásokat; mert míg egyfelől a szultán fejedelmet, Ausztria vajdát kívánt Erdélynek s mindkét kormány féltékenysége előkészítette a Bethlen Gábor önállóságát; de ezt megelőzőleg a versenyző kormányok vesztegetései s kivált Ausztria aljas emberei okozták a Báthori Zsigmond alatti demoralizációt. Mint a régi magyar őszinteség pestise, úgy rontott azon elv lábrakapása: nyíltan a törökkel, titokban Ausztriával szövetkezni, — mit az 1570-iki speyeri pontozatok is helyeseltek s ezzel örökös viszály magvát hintették el a nemzet fiai között.

Még egy van, mit e kor rajzában nem mellőzhetünk, a mi sok tekintetben befolyt a politika mellett a fejedelemség alakulására s különösen a tárgyunkat képező Báthori Zsigmond történetére, — ez a vallásos élet alakulása Erdélyben, és a felekezeti küzdelem politikai szereplése.

A protestáns vallás hazánkban gyorsan terjedt; mit bizonyít Szathmári György esztergomi érsek 1521-iki, lutheránusokat eretnekitő körlevele, az 1523-iki budai és 1525-iki rákosi or-

³⁾ Jellemző Erdély akkori szellemére az, hogy míg Franciaországban a párisi véruészhez készültek; Németalföldön Alba herceg a politikai s vallásszabadság híveivel 18 ezer sirt népesített meg; Magyarországon a nemzet és kormány bizalmatlansága miatt vár vár után veszett el s a szabad gondolkodásnak üldözése, kiirtása zsarnokilag szervezett nyomozó s végrehajtó közegek által intéztetett: addig a kicsiny Erdély fejedelme, a pogánynak, barbárnak mondott szultán árnyékában napokig tartó vallásos vitákat hallgat végig, s békét élvező népével kezefogva ilyen törvényt alkot. „Az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a confessioért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók.“ Lásd: 1571. január 6—14-ig tartott országgyűlés végzéseit. Art. Dietal. I. 491. I. Mike gyűjt.

szágygyűlések szigoruan tilalmazó végzősei. A mohácsi vést követő aléltsá, a hierarchia főbjeinek ellullása, az ellenkirályok párttekintetből eredő kimélete, szabad eszmék iránt fogékony népünknel mind kedvezők voltak a protestántizmus elterjedésére.

A Zápolyák uralma alatt két nagy horderejű elv lett ténynyé: „a törökhöz hajlás és a protestáns vallás uralomra juttatása.“ Nagy horderejű ez különösen azért, mert azon időben a vallási és politikai hitvallás többnyire együtt járt; különösen Erdélyben, hol kevés kivétellel protestáns és törökbarát, pápista és osztrákpárti, egyet jelentett. János Zsigmond még pápista vallásban született és növekedett s alatta lett törvény által biztosítva a lutheranus, később a kalvini s végül az unitárius egyház, — ő maga is ez utóbbinak lett híve s Erdélyt mint protestáns államot hagyta hátra. Annak végzetessége, hogy a prot. Erdély unitárius fejedelme után a pápista Báthori családot léptette trónra, csak a harmadik Báthori alatt tűnt ki a maga nagyságában.

Báthori István mint fejedelem nem jött ellenkezésbe protestáns vallásu s török szövetséget óhajtó alattvalóival; ő maga vallása iránt közömbösnek mutatkozott s titkon tartott gyontatót magának. De a Maximiliánnal 1571 juniusban „ország hire nélkül“ kötött egységgel⁴⁾, melyet azalatt végzett, míg Gyulai Mihály s más két követe 10 ezer arany adóval a szultán trónjához járultak, — megkezdette azon kétfelő néző politikát, mely Zsigmond alatt termé véres gyümölcsseit, és a jézsuiták becsempészésével megmérgezte a vallásos türelem és lelkieméreti szabadságnak addig páratlan országát.

E tekintetben első lépése volt az 1571 sept. 17-én behozott censura: 1572 máj. 25-én Tordán Dávid Ferencz tanainak betiltása; 1573 oct. 15-én Medgyesen, Hoffháber Jánosnak, János Zs. nyomdászának kitiltása. Báthori István

⁴⁾ Bethlen F. II. k. 233. l. „ . . . et praeterea si exemplo antiquorum Vajvodorum Transsylvaniae, dum et quando Caesari visum fuerit, resignare sibi Transsylvania non recusaverit, atque super his omnibus sacramento fidei se se obstrinxerit . . .“ etc. És a megígért eskü ugyanott 234. l. „Ego Stephanus Bathori Vajvoda Transsylvaniae et comes siculorum, juro per Deum vivum . . . quod serenissimo et potentissimo Principi et Domino D. Maximiliano electo Romanorum Imperatori semper Augusto, ac Hungariae . . . etc. . . . Regi, Domino meo Clementissimo, ejusdemque haeredibus et successoribus, legitimis videlicet Hungariae Regibus, a modo in postorum fidelis, obediens, ac subditus, atque in hoc Vajvodatus mei Officio hostibus suae Majestatis hostis, amicis amicus ero . . . Omnes Status et Ordines Regni Transsylvaniae in suis jurebus et libertatibus tenebo, et tam contra internos quam externos hostes defendam. . . . Ita me Deus adjuvet.

lengyel királylány választásával, mely az osztrák házra nagy vereség volt — bátyja Kristóf, 1576 jan. 28-án csak mint öccse helytartója vette át a kormányt, de jul. 16-án Mehemed aga, az általa meghozott jelvényekkel, mint valóságos fejedelmet üdvözlé. Azonban mindvégig öccse befolyása alatt maradt s mind politikája, mind vallásügyi eljárása István sugalmazása volt. A jézsuiták útját gyorsan egyengették. Fiscális directorság, cancellárság kiesett a protestáns kezekből; 1578 oct. 21-én Tordán az unitáriusok zsinattartási jogát megszorították; ápr. 7-én Kolozsvárt a szilárd jellemű Dávid Ferenczet kereset alá vetik; 1579 jun. 2-án Gy.-Fehérvárt elítéltetik s dévai börtönében halálra huzsolják⁵⁾. Báthori István XIII. Gergely kedvéért Possevin Antal jézuita követ ösztönzésére Polock vára alatt kiadott rendeletével 1579-ben 12 jézsuitát küld Erdélybe, s bár az oct. 21-én Tordán összegyűlt rendek ellenzik, mégis benmaradnak s Leleszi János Kristóf udvari papja s fia nevelője lesz. Az 1581 máj. 12-én Vilnában kelt beigtató oklevél által birtokba helyeztetnek s oct. 16-án introducáltak⁶⁾. Ez volt a Kristóf alatti utolsó és nagy horderejű intézkedés. Kristóf ezután nemsokára 1581 május 27-én meghalt, kiskorú fiára Zsigmondra hagyva a kis Erdély nehéz koronáját. Ő még hűve volt a töröknek — az az azon politikának, melyre Erdély akkori helyzete újalt; de öntudatlanul előkészített mindent annak leendő fölforgatására. Ő nem fertőző kezét rokon s honfi vérrrel, országa békét élvezett; de fiát olyan légkörben hagyta, mely keserű gyümölcsöket érlelt e szegény ország számára.

* * *

⁵⁾ Miles Würgeugel 122 s követc. l. l. — Kulcsár-félc székely krónika 43. l. „1579. Fogatta meg Báthori Kristóf a fejevári vetekezés után Dávid Ferenczet a vallásbeli újítások miatt . . . a maga Főleiktől megítéltetett, s kárhoztatott. Blandrata is ellene hozott ítéletet, neha annakelőtte egyedül vele tartott . . . István kezébe adták, ő volt Dévai tisztartó, és ő tomettette el is. . . Egy inasmál többnek nem volt szabad Dávid Ferenczhez járni, a pedig Király János volt . . . ez haláláig mellette volt.“ (Gyulaffi Lestyán.)

⁶⁾ „ . . . ex certa scientia et multa deliberatione nostra cum b. in Christo patre et d. d. Gregorio papa XIII, et illustrissimo principe d. Christophoro Báth. de Somlyo, Vajvoda r. Transsylvaniae . . . fratre nostro carissimo communicato consilio . . . visum est Claudiopoli alias Kolosvar Transsylv. urbe . . . Collegium societati Jesu instituere . . . “, mely collegium doctori ezinet is osztogathasson. . . “ Katona XXVI. 182. l. és Bethlen F. II. R. 437. l.

I.

Somlyói Báthori Zsigmond, dédunokája a Várnánál elesett Istvánnak, a koronaőr Andrásnak, unokája az 1535-ben meghalt István vajdának, fia Kristóf választott erdélyi fejedelemnek és Bocskai Erzsébetnek (Bocskai István nővére); született 1573 febr. 14-én. Nevelése korán a jezsuiták kezébe került s jellemének kifejlődése ezek befolyásának eredményeként fog előtünk állani.

Kristóf fejedelem 1581 febr. 25-én derék nejét elveszté s ezután oly rohamosan kezdett ereje s önbizalma hanyatlani, hogy sürgősen kezdett leendő utódjáról gondoskodni. Miután Gálfi János tanácsúrral megbeszélte⁷⁾ s a lengyel király beleegyezését is megnyerte, 1581 május 1-re Kolozsvárra egyetemes országgyűlést hívtak össze, azon szándékkal, hogy ott, ha lehetséges, a nyolcz éves Zsigmond megválasztását keresztül viszik. Gálfi mindent megmozgatott s a Kendiek megnyerése után — hiába mondá az öreg Apafi Gergely Gálfinak: „Im nyugtalan lők miattad . . . senki soha a világon náladnál inkább meg nem bánja“ és Kendinek: Meglátod Sándor, hogy megsiratod, akartad volna a mely két faluval most szemedet kitölték, hogy se látad, bírhattad volna azokat . . . Tudom én, mi legyen a gyermek fejedelem, főtt nekem fazékomban . . . nehéz dolog a gyermeket dicsérni, mert abban nem a valóságot, hanem csak a reménységet dicsérik“⁸⁾ — mégis sikerült Zsigmondot megválasztatni. Mielőtt azonban szavazatukat reá adták volna, „az Istennek tiszteletét akarták biztosítani . . . hogy e három helyen (Kolozsvár, Monostor, Gyula-Fehérvár) kívül se erőszakkal, se fenyegetéssel ne telepíthessen a fejedelem jezsuitákat“⁹⁾.

Báthori Kristóf halálos ágyán fia nevelését Gálfi Jánosra és Leleszi János jezsuitára bizta¹⁰⁾; a kormányzást 12 tanácsúrra hagyta, kik közül különösen a testamentos uraknak (Csáky Dénesnek rokon, Bocskay Istvánnak anyai nagybátya, Kovácsóczy Farkas és Kendi Sándornak) volt nagyobb befolyása. E kormányformát István király is helybenhagyta és Forró János s követársai bejelentésére — szeren-

⁷⁾ Gálfi önéletrésében, Erdélyi Történelmi Tár I. B. 80. l. — és Bethlen F. II. k. 444. l. az eszme Gálfinak tulajdonítatik.

⁸⁾ Kulcsár Krónika 45—46 ll.

⁹⁾ Magyar Történelmi Eml. III. osztály. III. k. 39. l.

¹⁰⁾ Gálfi önéletrésében, Erdélyi Tört. Tár, I. k. 81. l.

esésén leküzdve a Markházi által támasztott nehézségeket¹¹⁾ — a porta követe augusztus 24-én a fejedelmi jelvényeket meghozta és átadta¹²⁾. Ezzel el lőn ismervo fejedelemsége; de az István király befolyása még nagyobb tért követelt magának mint Kristóf idejében.

István a XII.-virátus kormányzását pár évi tapasztalat után nehézkesnek, vagy tán más tekintetből alkalmatlannak találta és a Kristóf fejedelem temetésére¹³⁾; 1583 márcz. 24—29-én Fehérvártt összehívott országgyűlésen, e kormányformát megváltoztatta Gyulai Páltól leküldött izencte és Sibrik György főkövete által. Az új kormány triumviratus volt: Kendi Sándor, Kovácsóczy Farkas és Sombori László személyében. Kendi elnöksége alatt, 32 telekig adományozó hatalommal; de úgy, hogy fontosabb esetekben a lengyel királyra bizzák az eldöntést és a végzéseket, mint eddig, a fejedelemmel irassák alá. Főudvarmesterré Csáky helyett Gálfit tette s intézkedett, „hogy rendelt órákban a fejedelmet tanulásra, szentségnék hallására s vadászatra vezesse“ stb.¹⁴⁾. Az ország rendei nem vették jó kedvvel ez intézkedést s vonakodásuk a királynak nehezeére esett; de az credmény nemsokára a rendeknek adott igazat, s azoknak 1584 tavaszi országgyűlésből felküldött sürgetésére¹⁵⁾, 1585 máj. 1-én Géczy vagy Giczi János nagyváradi kapitányt egyedüli kormányzóvá nevezte ki, csaknem fejedelmi hatalommal úgy, hogy a fejedelem nevét ő írja „a

¹¹⁾ Markházi Pál hajnásckői várnagy volt, s az erősségnek török kézre játszása után Erdélybe szökött, hol Nizoczi Szaniszlónak, Izabella királyné meghalt kegyenczenék özvegyével összekelt és Báthori Kristóf udvarában ott-bonos lett. Neje nemsokára elvált a rakoncátlan embertől s ez később Konstantinápolyba ment fejedelemséget keresni. — Bethlen F. II. k. 440. l. „Markházi kötszer való százezer aranyat ígért vala az császárnak esztendőnként“. Monum. Hung. Hist. Szamosközi IV. k.

¹²⁾ Erdélyi Tört. Tár I. k. 164. l.

¹³⁾ A temetési szertartás leírása: Bethlen F. 458—462 l. — és Kulesár kronika 47. l.

¹⁴⁾ Magyar Tört. Enlékek III. osztály III. k. 47—48. l. l. „Zsigm. előtt mikor eszik, háromféle dolgokról beszéljenek: 1. Idegeny országokról, 2. Hadi dolgokról és vitétkedéshez valóról; 3. Vadászásról. Monum. Hung. Szamosközi föl. IV. k. 17. l.

¹⁵⁾ A közvélemény a triumviratus ellen volt; ennek védelmére írta Kovácsóczy érdekes röpiratát: „De Administratione Transsylv. Dialogus Adjecta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regem gratulatio Claudiepelii Adjuncta est ad Maximum et Victorem Poloniae Regem gratulatio Claudiepelii Transsylvanorum, Ex Officina typographica Gasparis Heitij M. D. LXXXIV. Egyetlen példány a Teleki könyvtárban Maros-Vásárhelyt. „... nunc satis habui, vt id saltem tibi demonstrarem, minus hoc gubernande nomine imperius reipublicae siue bonis et quietis ciuibus committatur, siue in manus improborum sediciosorumque incidit; difficultatibus et periculis multis grauibus-

szokott helyre¹⁶⁾. A rendek ezt a Gyula-Fehérvárt máj. 9—19-én tartott országgyűlésen elfogadták s Giczi letette az esküt az 1571-diki czikknek értelmében.

Az 1586-dik év nagyjelentőségű gyászesettel végződött: Báthori István¹⁷⁾ decz. 2-án (új cal. 12.) meghalt Grodnóban, miután végrendeletében, viszonzásul a Kristóf idejében adott segélyért, Erdélynek szépen hagyományozott¹⁸⁾. A rendek 1587 ápril. 24—29-iki országgyűlésen értesültek a király haláláról, s miután Báthori Istvánnak (Andrásnak*), Izabella főudvarmesterének, Kristóf öcsésének fiai: István, Endre, Boldizsár) Zsigmond unokabátyjának kormányzóságra irányzott törekvései meg-hiusultak, Giczi a porta által is pártoltatva megmaradott. A gyermek Zsigmonddal elhitették, hogy a lengyel trónt számára meg lehetne szerezni és őkezdet is működni nővére Griseldis útján Lengyelországban, valamint a portán, hol az eszmét, szemben a mutatkozó német befolyással pártolták is. Nyár folytán

que non vacare . . . omnes pene claros nomine sapientiae viros, quotquot Homerum sunt secuti unius dominationem praetulisse potentiae et regimini multorum . . .“ Igy feleselget Philodacus és Eubulus.

¹⁶⁾ Miles Würgengel 142. l. azt írja, hogy Medgyesen választották a király engedelmeből; de az egykoruak a helyet nem említve írják. P. o. Gyulafi L. „1585 Géczi János gubernátor a király akaratajából“, — és Bethlen F. II. k. 479. l. — A kormányzó kinevezési okmányá egészen: Jakab Elek „Gicziek Erdélyben“, 57. l. — Gyulai Pálnak, István lengyel kir. megbízottjának leveléből Sibirik Gáspárhoz, midőn Giczi helyett Nagy-Várad kapitánya lett: Niepolonicis 29. augusti 1585. „Ma igitur iudice, in officio tuo moderno semper mente revolvas, semperque quasi resonent tibi haec tria: Novitius sum: Varadino praesum; Joanni Géczio successi; quae tibi breviter explicabo . . .“ Classicus rövidségében méltó társa Cicero (de petitione consulatus ad Quintum fratrem) — szavainak: „Novus sum; Consulatum peto; Roma est.“

¹⁷⁾ Bethlen F. II. k. 551. l. „pridie idus decembris“ decz. 12-re teszi; Simigianus (Sümegei Ambr.) II. 112. l. decz. 13-ra.

¹⁸⁾ István végrendelete: Bethlen F. II. k. 519. Teljes kiadás: Mikó Erdélyi Tört. Adatok III. k. 308. s. köv. l. Vass József tanár jegyzeteivel kísérve, „ . . . Patriae charisque Propinquis quantum debeam, scio. Ipsa non modo me aluit, genuit, sed etiam atque etiam auxit, in huncque gradum post Deum extulit atque evexit, plurimumque sanguinis pro mea gloria in omnibus difficillimis arduisque bellis ultro alacriter fudit . . . In usum communem Reipublicae Transsylvaniensis do, dono 60. millia Tallerorum, exposito vero et preventibus arcis nostrae Fogaras 40 millia Tallerorum, ea tamen conditione, ne unquam haec pecunia erogetur, nisi summa et inevitabili necessitate urgente, in communem defensionem Regni; reponatur autem in arcem Kóvár sub fideli custodia . . . Palatino Transsylvaniæ, nepoti nostro, Sigismundo Báthory, do, dono ornamenta equorum et frameas, auro et gemmis distinctas et ornatas. . . .“ Datum Nicopolomitis ad Cracoviam, uno milliari ab illa distante, die Dominicæ Jubilate — évszám nélkül. Gr. Kemény 1585-re teszi.

* Andreas Batori Stephani Maylát filiam, Gabrielis sororem, uxorem habuit. Ea vocata est Margareta Maylát; ex qua natus est Andreas cardinalis, et alii fratres eius: Stephanus, Balthasar . . .“

azonban a többség János Zsigmond svéd trónörökösét választotta; egy kisebb töredék pedig Maximilián főherceget; de a Báthoriak közül egyik részére sem sikerült pártot alkotni.

A lengyel királyság betöltésében Erdély mindazonáltal fontos tényező volt, mert az 1587 oct. 22—28-ig Kolozsvártt tartott országgyűlés azt határozta, hogy Ausztriával szemben János Zsigmondot segítik. Nevezetes politikai irány-kérdés volt ez Ausztriával szemben és az eredmény határozottan németellenes lett, miből az ifju Zsigmond fejedelem jobb körülmények között fontos tanúságot meríthetett volna a nemzet közvéleménye s követendő magatartására nézve. Megjegyzésméltó az ország egyik vezértérfiának, Kendi Sándornak magatartása e gyűlésen. Ő a Maximilián elleni hadjáratot eszavakkal ellenzi: „Ne küldjünk segítséget a német ellen, mert a mi szövetségünk István király (1571-ben „ország hite nélkül“) szerzéséből lett a némettel és mind felbomol; a német, ha Lengyelországban király lehet, a magyar nemzetnek javára lesz, ezen okkal nagy hadat indíthat és így a mi szegény hazánk is megszabadulhat a töröktől“¹⁹⁾. Az 1594 máj. 12-iki gyűlésen épen Kendi Sándor volt az, ki „a töröktől való elszakadás ellen mérges philippikát tartott“ és az általa vezetett ellenzékkel együtt áldozata lett Zsigmond kegyetlenségének. Giczi és Gálfi a sajtó emléket hagyott Castaldó-féle német pártfogásra hivatkozva a kérdést eldöntötték. A beavatkozás a németek vereségével végződött. Maximilián kétszer megverve 1588 jan. 16-án „Bichine“várban párhívveivel fogságra jutott.

Ez volt Zsigmond alatt a török-német kérdés — bár nem közvetlen — feltűnése. Az ifju fejedelem fejlődése azonban mind erkölcsi, mind politikai tekintetben oly irányt vett, mely előbb-utóbb ellentétbe kellett hogy hozza a alattvalóival. Páter Leleszi és Szántó mindent elkövettek, hogy a derék Giczi állását türethetlenné tegyék az ifju fejedelem nagyra valószínűségére ingerlésé által. Az udvart éknyövek szerint „megtisztították az eretnokségtől“ s helyébe olasz udvaroncokat, „zenészeket, énekeseket tartották, roppant költséggel szini előadásokat rendeztek s mindent elkövettek, a mivel az ifju fejedelem lelkét elfoglalták.“ — Az udvarnak ezen nemzet- és törvényellenes állapota 1588-ban három nagyfontosságú dolgot érlelt meg; egyik az öreg Giczinék a kormányzó-

¹⁹⁾ Kulcsár-féle kronika 53—54. l.

ságról lemondása, másik a jézsuitáknek „Erdély birodalmából” való kitiltása, és ennek árául a 15 éves Zsigmondnak nagykorusítása.

Medgyesen decz. 8—23-ig tartatott ezen Erdély történetében egyik legfontosabb országgyűlés. Már az enyedi oct. 21-ki gyűlés megtette a jézsuiták ellen az első lépést; de miután a fejedelem makacsul pártolta őket, az adó megszavazása nélkül oszlott szét—, azon lehangoló hirt vivén magával, hogy az öreg Giczi, ki „mérsékletével, higgadtságával nem illett a heves vérű nemzedék keretébe” lemondani készül. A medgyesi gyűlés is— mint rendesen — az isten tiszteletét akarta először biztosítani, s addig egyébről tudni sem akart, míg a jézsuiták félbeszakadt ügye letárgyalva nincs. Nyolcz napon át folyt a rendek férfias küzdelme a gyermek-fejedelem makacságával és a jézsuiták mélyen befonódott gyökérszálaival. Háromszor irtak fel, ugyanannyiszor útasítottak el. A decz. 14-ki föliirat foglalja össze a vádakat: „. . . e szerzet a rendek tudta nélkül hozatott az országba, s ellenére annak, hogy Izabella királyné korában a kath. vallás minden szerzeteivel, rendeivel együtt betiltatott. . . . Tisztöket: a nevelést túllépve, vallásukat erőszakkal terjeszték, utczán, templomokban, processiók által oly helyeken is, hol ez nekik meg volt tiltva. Váradon elfoglalták a reformáltak templomát s a keresztnek fegyveres kézzel való körülhordozása által csaknem nyilvános mozgalomra adtak okot. Kozmáson a papra rohantak, kikergették lakából; könyveit összetépték. . . . Azt pedig saját szemeinkkel láttuk, hogy a jézsuiták nem csak hivatalból, hanem minden időben Nagyságod körül vannak; ha ellene szólunk, ezt úgy állítják elé mintha felségsértés volna; Nagyságod személyét túllünk elfordítják s mi miattuk nem vagyunk bátorságban stb.²⁰⁾ Végre decz. 16-án reggel 9 órakor kiadta a fejedelem a rendektől nagy lelkesedéssel fogadott választ, „hogy a jézsuiták összesen és egyenként egész országomból úgy Erdélyben, mint a magyarországi részekén 25 nap lefolyása alatt tartoznak örökre eltávozni.”²¹⁾ Decz. 17-én adta be Giczi a döntő indítványt, hogy miután ő a kormányzóságról lemond, a fejedelem kezébe adnák a kormányt, — adván melléje „tanácsosokat, gyámokat.” Decz. 19- és 20-án történt Giczi lemondásának elfogadása²²⁾ és

²⁰⁾ Az egésznek fordítása: Veszeli Károly Egyház. Tört. Adatok I. k. 206. s követk. I. l.

²¹⁾ Miles Würgengel 143—150. l. és Bethlen F. II. k. 563. l.

²²⁾ Giczi első tanácsosi és generalis regni capitaneus czimmal nyugalmaztatott.

Zsigmond uralkodó fejedelemmé választása, három állandóan az udvarnál tartózkodó tanácsossal, Báthori Boldizsár, Gálfi János és Kovácsóczi Farkas személyében. . . . Az ország három rendei a magyarországi atyafiakkal elhatározták, hogy ő nagysága absolutus princeps legyen, s ezért esküdjék meg az ország szabadságai és kiváltságai megtartására, fegyveres kézzel védelmére, miért is az ország neki hűségét, vérével, javával szolgálatát ajánlja . . .²³⁾ Az innepélyes beigtatás és eskü letétel decz. 23-án volt a templomban²⁴⁾, azután a rendek megvendégelése és a törvénykönyv aláírása, de a pecsételés és szétosztás elmaradt a rendek gyors eloszlása miatt és tán azért, hogy némely korlátlan uralomra irányzott passust becsúszathassanak²⁵⁾. Ekkor mondta az ősz Giczi: „Kezébe adtátok a gyeplőt, de bizony megbánjátok²⁶⁾. „Igy aztán el lett követve a végzetes hiba, mely annyi bonyodalomnak lett forrásává: az uralom gyeplőjét egy tapasztalatlan, de elkényesztetett, egy szép tehetségű, de makacs és szinleni tudó s még csak serdülő ifju kezébe adták, ki életének 16-ik évét sem töltötte be, s ki annál nagyobb hévvel kívánta megnyerni a hatalmat, mert annak külső jelvényeit eddig is kezében tartotta az által, hogy az okmányokat eddig is ő írta alá, a kiadványok az ő nevében keltek. A formában tehát kevés volt a változás, hanem annál több és annál gyökeresebb a lényegben.“

A Zsigmond nagykorusítását és a jézsuiták kiűzését ki-
mondó medgyesi gyűlésre a papságnak (Toronyai Máté ref. —

²³⁾ és ²⁴⁾ Az egész gyűlés határozatai: Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. k. (Magy. Tört. Eml. III. oszt.) 81—101. l. Az esküforma a 98. l. Zsigmond felavatási esküje: En Báthory Zsigmond Erdélyország fejedelme s a székelyek ispánja, esküszöm az úristenre, hogy az egész országnak Magyarország hozzá tartozó részeivel együtt gondját viselem, megvédem, megoltalmazom azt, isten segítségével, teljes erőmmel, hatalmammal s tehetséggemmel minden szükségében, békében és háboruban s hogy András király decretumát teljesen erejében fenntartom. Ezen kívül minden donatiokat, inscriptiokat, szabadságokat, kiváltságokat és szokásokat s a mostani országgyűlésen hozott törvényeket teljes erejökben fenntartom. Isten engem úgy segítlen!¹⁶⁾ Magyar Tört. Eml. III. oszt. III. k. 98. l.

²⁵⁾ Bethlen F. II. k. 564. l.

²⁶⁾ Kulcsár krónika 53. l. — és Budai Esaiás 194. „ . . . maga kezdett uralkodni Báthori Zsigmond; igen éretlen, könnyen eláldatható és változó elmével; melyből Erdélyországra sok baj és zűrzavar következett.“

Hunyadi Demeter unit.— Ungler Lukács luth. superintendensek) nagy befolyása volt. Látták, hogy a Báthoriak alatt Erdélyben a pápizmus kezd uralomra kapni, mit csak a jézsuitáknak tulajdoníthattak, — inkább Zsigmond nagykorúsítása árán is megvásárolták kiltásukat. Zsigmond is, mint Lelesziék méltó tanítványa, tett ennyi engedélyt, mert mikor tette már azon utógondolta volt, hogy nem fogja meg tartani (a reservatio mentalis gyakorl.)—, ez kilátszik a jézsuitáknak adott ajánló levélből s későbbi eljárásából (Erd. országgyűlési eml. III. 100. 1.). Vannak adatok arra, hogy Zsigmond a jézsuiták kiűzéseát miként mentogeti magát a pápa előtt s minő ígéretekkel teszen²⁷⁾.

Ebben nyilvánult az átkos nevelés eredményeként, az első cardinális jellemhiba: a kétszínűség, melytől csak egy lépés volt az eskü megszegéséig. Ehez mostantól kezdve egy második kezdett csatlakozni: a korlátlan uralomvágy és zsarnoki önkény, mit árnyékként követett az ingatagság s a pillanat hatása alatt elkövetni szokott kegyetlenség, gyilkolás. — s végül a zaklatott lelkiismeret alattomosága és gyávaasága. Lesz módunk — fájdalom — mindezekkel találkozni az események további nyomozásában.

Csak most kezdett kitűnni Istvánnak a nagykirálynak végzetes botlása, mit a jézsuiták behozatalával elkövetett. Bár nagy államférfi hirében állott, nem gondolta meg, hogy ezzel épen azon politikának ellenségeit hozza a fejedelmi udvarba, melyért 1575 jul. 9-én és aug. 8-án annyi nemes vért áldozott (Békés Gáspár fölkelése), s ő maga készíti elő a jézsuiták által a török védszövetségnek, a nemzeti alkotmány és protestántizmusnak veszedelmét, pedig jól tudta, hogy Erdély állami élete ezekben gyökerezik. A jézsuiták Magyarországon úgy mint Erdélyben nem csak egyházi, hanem világi téren is „az abszolutizmusnak még pedig loggyűlöltebb nemének az idegen abszolutizmusnak voltak előharcosai.“

²⁷⁾ Bethlen F. II. k. 565. 1. — Veszeli Károly, Egyháztört. Adatok I. k. 222—223. 1. Titkos levele és Bodoni követsége 1559 apr. 5-én kelt mentegelő levelet, melyben elmondá, hogy e lépésre csak a legnagyobb kényszerűség bírta őt, de hogy életét jövőre is tőlök nyert példa és tanulság után intézeni. Bodoninak titkos megbízatása is volt a pápához és a jézsuiták generálisához, kitől könyvek közt térdelve kért bocsánatot, kért engedélyt, hogy a maga számára alkalmas gyóntatót választhasson, ki annak idejében a jézsuitákat ismét bevezethesse Erdélybe s őket a Medgyesen letett eskü alól feloldozhassa.

Zsigmond nagykorusításában az ország és az érdekelt hatalmak is megnyugodni látszottak²⁸⁾. Eddigi uralma békés és megnyugtató volt, mert István király és Giczi szelleme lebegett körülte. Most mindkettő halálával²⁹⁾ kétszeresen nehéz volt a nagy emberek helyét betölteni, bár sok oldalú képzettségei s derék rokonainak leendő jótékony befolyása biztosítékot látszottak nyújtani. A közelebbi tordai országgyűlés 1589 ápril. 20-kán kedvező alkalmat nyújtott családja hatalmának szélesítésére: Boldizsárt az ország főkapitányává választották, miután már febr. 1-én Fogaras várát s később a secularizált kerzei apátság birtokait kapta; Istvánt váradi kapitánynyá nevezette ki; Ifju Jánost — az előbbieket mostoha attyát a fehérmegyei főispánság mellett a kápolnai uradalommal ajándékozta meg³⁰⁾; Endre ez évben nyerte a gazdag vormiai lengyel püspökséget, Bocskai az ország első zászlós ura s tanácsosa volt. („Rokonainak az 1-ső 3 hónap alatt ezer jobbágyot adományozott“). Ily hatalmas rokonság vette körül s mégis nemsokára az idegen s felkapott alantos jellemű kegyenczek s a tilalom daczára belopódzott jézsuiták vitték a vezérszerepet. Ez utóbbiak meggyőződtek arról, hogy míg Erdély önalkotta törvények szerint kormányoztatik, a rendet kebelében meg nem tűri; az volt tehát céljuk, hogy idegen hatalom alá juttassák az országot, még pedig a saját neveltjük, Rudolf kormányja alá. E célból mindenek előtt a fejedelem gondolkozása, lelkiismerete egész életrendje feletti uralmat kellett ismét kezükbe ragadni; a törökkel fennálló viszonyt kellett aláásni, —

²⁸⁾ Jóllehet ez időben már nevelői annyira vitték, hogy kedvező alkalom esetére hajlandónak ígérkezett a törökkel szakítani; mégis míg a lengyel királyságra némi kilátása lehetett, nemcsak a köteles hűséget mutatta a szultán iránt, hanem mindenről értesítette, mi Bécs és Krakó között történt. 1589 márcz. 29-én Kielman András kassai kapitány kineveztetését tudatja: ápril. 8-án Gávai Miklós portai ügynökéhez többek között így ír: „A minemű híreket Lengyelország felől a minap értettünk volt, azokat Ováry István deák-tól . . . a fényes portára megirtuk; most ujabban hírünk juta onnét, hogy a lengyelek és németek között a békesség immár meglőtt volna, kit mindjárt a hatalmas császárnak és basának megirtuk, és a leveleket is hozzád küldöt-tük. . . . adjátok be és választ szerezvén . . . stb. Erdélyi Tört. Adatok III. k. 316. l. — Eredetije Gyula-Fejérvárt a Batthyáni könyvtárban.

²⁹⁾ Giczi János lemondása után néhány héttel 1589. jan. 7-én meghalt, s az ország főkapitánysága és az általa megtakarított 42 ezer arany, 2000 tallér, 33 ezer forint, Zsigmondnak és híveinek kezébe került. Simigiánus II. 113. l. Szamosközi IV. k. 22. l. még 13 ezer forint aprópénzt és még azon kívül 8 ezer frt. maradt restantiában az három praeses uraktól, de sohszem vehettek semmit rajtok.

³⁰⁾ Kemény J. App. Diplomatar. XII. diplomatar VI. 75.

s végül a rokonok közti egyetértést felbontani, hogy azok befolyása az irántoki bizalom megínogván, így az általuk formált ingatag kedély, félelem és dicsvágy, vakbuzgó-ság és bizalmatlanság közt hányatva vak eszközzé válják kezükben. Mindezen feladatokra egy pápai nuntius ezimben Erdélybe esempészett s kanonok ruhában járó furfangos jézsuita Ca rilló Alfonz vállalkozott, ki ép úgy volt pápai nuntius, mint pápai kém, madridi és bécsi ügynök, tudósító. Mihelyt e kigyó-sima-ságu, kipróbált páter vette át Zsigmond lelkiatyaságát s a gyónószék százkaru hatalmát, mindjárt beborult az erdélyi fejedelemség ege.

Báthori Boldizsár európai miveltségű férfi, István király győzelmes hadjárataiban kipróbált hadvezér, büszke és a rokonok között legtöbb nagyravágyással bíró főúr volt. Iránta volt legkönnyebb a bizalmatlanságot fölébresztetni. Ez meg is történt s csak alkalom kellett a vizsály kitörésére. Az alkalom 1590 tavaszán egy lovagjátékon adta elő magát, midőn a káránsebesi köznemes, de széles ismeretű s miveltséggel kegyenlet Józsika Istvánt tettlegesen bántalmazta a fölötti losszuságában, hogyan merete őt lovagversenyre fölhívni. Ezt felhasználta Cariglió, s úgy tüntette fel az egészet, mint a fejedelemre irányzott szándékos sértést, kicsinlést. Boldizsárt, mint veszélyes versenytársat, fejedelemségre vágyó pártfőnököt tüntette fel a gyanakodásra előkészített Zsigmond előtt. Másfelől gondoskodott arról is, hogy Boldizsár fülébe olyan hírek jussanak, melyek őt Zsigmond ellen felingereljék s ellentüntetésekre ragadják. A czél el volt érve; az ország csakhamar két pátra volt szakadva a két rokon között. Azonban a tanácsuraknak még sejtelnük sem volt akkor arról, hogy miért akarják oly veszélyes helyzetbe sodorni Zsigmond titkos mozgatói Boldizsárt. Nem sejtették, hogy benne a török védszövetség legnépszerűbb oszlopát akarják lesújtani a fejedelemségre vágyás súlyos vádjával, hogy aztán utánna a többiekre kerüljön a sor. Az 1591-ik év tavaszán már odáig érlelték a dolgot, hogy a titkos tanács elibe Zsigmond e kényes tételt állítá: „válaszszanak közte és nagybátyja közt.“ Kendi Sándor hosszu beszéd után azt mondá: hogy vagy ki kell békíteni őket, vagy ha ez nem lehet, Boldizsár veszszen, mert a fejedelemhez mindnyájokat eskü köti. A tanácskozás eredményét Gálfinak és Gyulai Pálnak kellett közölni titoktartás fogadtatása mellett Zsigmonddal; de ő bár szerette volna megmenekülni, mégis félt Boldizsártól s tudatá vele a határozatot, Gálfit és Gyulait tün-

tette fel ellenségeiül³¹⁾. A Boldizsár haragjáról értesült főurak sietve vonultak jószágaikra, de a hálátlan Zsigmond titkos beleegyezésével Boldizsár mindkettőt elveszté. 1592. októberben ezt írja Gyulai Gerendi Jánosnak: „kinek én (Bold. haragjának) sem okát semmi módját nem értem“ (Erd. Tört. Tár II. k. 95. l.) és a rákövetkező decemberben abafájai kastélyában a fejedelmi darabontok vagdalják össze. Gálfi a darabontok fegyverei elől M. Ujvárról menekül ugyan, de Csukat Péter bajomi várnagy által elfogatva előbb Váradra, aztán Husztra vitetik, s bár a legfőbb emberek veték közbe magukat, s ő maga is írta: „emlékezzék meg kicsinységétől fogván való szolgálataira“ — mint Neró hajdan Senecáét — aláírta Zsigmond annak halálos ítéletét, kinek meg nem érdemlett székét nagyrészt köszönhetette. Lefejeztetett 1593 febr. 2-án (D. Fundgruben III. k. 32. l. Gyulafi szerint márczius 8-án. 62–63. l.) — Az 1593 apr. 25-én Fehérvártt tartott országgyűlés erről nem szólván, nem lehet tudni, ha vajjon a gyilkosságot akarta-e országgyűlésileg igazolni?

Igy kezdé Zsigmond igazolni az öreg Giczi fennebb idézett (lásd: ²⁶⁾ jegyz.) és jóslatszerű mondását. Pazarlásai és a jézsuiták becsempészése miatt már az 1591 apr. 21—27-ki tordai országgyűlés kikel, s a nov. 1—27-iki fehérvári egyetemes gyűlés határozatilag kimondja, hogy a fejedelem, „ki sok dologban tanácsurait meghallgatása nélkül vagy ellenőkre intézkedett — elrendelé, hogy országos dolgokban tanács urai végzése ellen semmit se tehessen.“ (Erd. Országgyűlési Eml. III. 282. l.) Nem használtak mindezek; Carilló, ki az összes titkos működés szálait mesteri kézzel és „ördögi praktikával“ szötte, addig járt egyik udvartól a máshoz³²⁾, míg Zsig-

³¹⁾ Br. Józsi Miklós a levél tartalmát így közli: „Nem kell mondanom kedves Boldizsárom, mennyire sebzí szívemet mindez, s mennyire érzem, hogy hűségednek és csatlakozásodnak irántam, fényes elégtétellel tartozom. Ezt nem tehetem semmivel inkább, mintha megnevezem, kik ezen átoktelyes tanácskozások közt legkeserűbb elleneid valának, — s ezek Gálfi János és Gyulai Pál. Most ismered ellenségeidet. Kendi Sándort, kit mindkettőnknek kimélnünk kell s ki csak mellékesen említette száműzetésedet, nem akarom mint ellenségedet kijelelni. Gálfi és Gyulai irányában mérsékletet ajánlok s ezt el is várom. — bár egyébiránt őszinte vonzalmam jeléül sorsukat kezembe adom.“ Az egész tanácskozás folyása: Bethlen F. III. k. 9—14 l.

³²⁾ „... bévallották volt Urunkat a Portán, hogy másuva pártolkodott, és Német Országba hova széllyel jártat, erre való képezt a Török ide Erdélyre negyven ezer embert rendelt volt.“ Gyulaffi, Kules. krón. 66. l.

„Ez idő tájban küldöz vala Zsigm. Oloszországban Mátkaért Jósikát, Bodoni Istvánt, és az oloszokat hívatta Oloszországból műsikásokat. Ez mija indított az török, hogy ne bihessen Zsigm. fejedelemnek.“ Monum. Hung. Hist. XXX. k. 25. l.

mond kormányát gyanuba keverte a portán, s a törökkel fennállott eddigi békés viszony felbontására az útat megegyengette, s ezzel Erdélybe a pusztulás és vihar magvát behintette. Ez évben történt a nagy-váradai kapitányságnak Báthori István kezéből az osztrák felé hajtó Boeszkaiéba tétele³³⁾. Mindezeknek híre kiszivárgott a portára, hol a mint Gyulafi mondja „bevédozták urunkat, hogy máshová pártolkodott és Németországba szölyeljarat“. Zsigmond pedig, hogy a szultán szemébe az első porhintést megtegye, Sibrik Gáspár alatt a töröknek segédserget küld Aron vajda visszahelyezésére, — mivel a gyanút eloszlatni sikerült. Ez évben szerzi meg ugyanesak Zsigmond és Boldizsár befolyása, a vérpadról Erdélybe, innen a portára menekült Mihály krajovai bánnak, Sándorral szemben, a havasalföldi vajdaságot. Ez volt azon Mihály, ki később Erdélyre annyi pusztulást (1592.) árasztott.

Az 1591- és 92-iki évekről kettőt kell még megemlítenünk; egyik a lengyel királyság iránt megújult kilátások s törekvések, — a másik a házassági tervek előtérbe lépése*). A mint egy fennebbi jegyzésben (²⁸⁾) láttuk, a császár és János Zsigmond között béke jött létre, Zsigmond pedig az őt környező hittelgők ösztönzésére folyton árulkodik a portára azon reményben, hogy a lengyel király beteges atyja halála után nem marad meg trónján s majd ő nyerheti el. Többek közt így ír: „Az mely királyok vagy on mostan az lengyeleknek, nem akar köztük maradni, hanem be akar ismég Svécziában az atyjához menni, hogy az országot német kézben ejtenék és bécsi királynak egyik atyjafiat vagy Ernesztust vagy Maximilán herceget hoznák be.“ Erre kapta válaszul május 27-én: „Minden akaratom az, hogy mint az te atyádfiat Báthori Istvánt ott királylyá tettem volt, mostan minden kívánságom az, hogy te légy ott király, mely dologért tolmácsomat, a portámon való Mehemet csauszomat bocsátom hozzád“³⁴⁾. De mind e szép terv füstbe ment, mert 1592 jun. 1-én Károly főherceg leánya Anna lengyel királynő lett s ez az ügynök más fordulatot adott. Ezután a Zsigmondot behálózó fonalok Prágából s Rómából Krakón át szövdtek;

³³⁾ Sepsi Laczko Máté — Erdélyi Tört. Ad. III. k. — így írja: „Boeszkay István Váradra jött a generalisságra 20. jun.“

*) „Georgius Blandrata, medicus, valamit ismert volt meg Zsigmond gyermekkorában, azért az tanácsuraknak ezt atta tanácsul, hogy mihelt azt az üdőt éri, megházassítsák, mert látja ő hogy nagy romlás következik az országra ő miatta, ha eleit nem veszik“ Mon. Hung. Hist. XXX. k. 24. l.

³⁴⁾ Magyar Tört. Emlékek III. oszt. III. k. 285 és 287. l.

minek első következménye az lett, hogy miután rokonaival legalább látszólag kibéült, s a Boldizsárnak odadobott két áldozat, annak gyanuját egy időre elaltatá: családi találkozás czimén Lengyelországba³⁵⁾ megy, Boldizsár, Bodoni István és Hunyadi Ferencz doctor kíséretében, azalatt míg a lengyel király otthon járt, hogy atyja halála után az ügyeket tisztázza*). Boldizsár csak később tudta meg, hogy Zsigmond itt az osztrák politika intézőivel hozták össze titokban, s itt birták rá azon ígéretre, hogy mihelyt Ausztria elég erősnek érzi magát, azzal együtt a dunai tartományok segélyével ő is támadjon a törökre.

Az 1591-ik év elején a fiatal sima arczu udvaronczt Józsikát, kit Boldizsár boszantására fényes palotával ajándékozott meg s kitüntetésekkel halmozott, a toskánai nagyherceghez küldi leánynézőbe ajándékokkal³⁶⁾, köztük egy ezen évben talált 800 arany súlyu termésarannyal. Ugyanekkor az aug. 2-án megbukott Szinánt követő nagyvezér, Ferhád pasa üdvözlétre³⁷⁾ küldött követét Szaláncezi Lászlót megbizva, hogy nyerje ki a porta beleegyezését az olasz házassághoz. Az 1592 april. 19—26-iki fehérvári országgyűlésen egyebek mellett azt is jelenté Szaláncezi, hogy a szultán ellenzi olasz nővel kötendő házasságát s készebb saját leányát odaadni³⁸⁾. Egy időre tehát ezzel is felhagytak s a Józsika által hozott zenészek

³⁵⁾ Kulesár krónika 66. l. „Varsovában még a Gyűlés volt, be lopta magát Sigmund Krakóba, bé járta mind a palotákat a Krakói várban, mulattott Lepheni szállásán is, és Pipánál a Patricariusnál utazó képében. . . . Ezen kezdte el a bujdosást Sigmund.“ Gyulaffi L.

³⁶⁾ Az lengyel királt bocsátták haza az lengyelek Sveciába. 1593 Augusto discessit cum uxore et parva filia relicta in Polonia sorore sua luthera; ezt is örömet atták volna Zsigmondnak.“ Monum. Hung. Hist. XXX. k. 28. l.

³⁷⁾ „Akkor midőn ennyi érdemes idősebb ember volt körülötte, egy sima arczu ifjút küld követségbe.“ — Bethlen F. III. k. 14. l.

³⁸⁾ 1592 márcz. 3-án Ferhád is bukik s helyét Siavus foglalja el. Ezt is sietett Zsigmond üdvözölni Senyeci Pongrácz követe által, ajándékok és mentegetődzések kíséretében: „hogy ő a császár híve s engedelmé nélkül nem fog nősülni.“ A nagy vezér így válaszol: „. . . elhítem örültét rajta, hogy ismét székemben ültem, én is gondoltam azt, hogy örültél azon. Azért ezelőtt is barátod voltam, ezután is az leszek, csak az hatalmas császárnak szolgál igazán.“ — Magyar Tört. Eml. III. osztály III. k. 285. l.

³⁸⁾ A szultáni fermán egy előbbi megkeresésről is emlékszik: „ennek előtte az én kapum sarkára levelet irtál volt, hogy meg akarnál házasodni“, — s tisztán kifejezi, hogy a porta ellenségei „a bécsiek, velenczések, hispanusok, flanderek, florencziaiak“ közül ne házasodjék. Magyar Tört. Eml. III. oszt. III. k. 288. l.

fúvoláinál s színésznők karjai között feledtetve a nősülést, az udvari spanyol — olasz — német intrika, Carilló vezérlete alatt, tovább vezette a kéjmámorba merített ifjut a nemzetellenes politika ingóványain.

A katastropha közelgett. A török béke-párt feje Siavus 1593. jan. 29-én megbukott s helyét a vén, de harczzomjas Szinán ismét elfoglalja, ezzel a Rudolf elleni háboru ki volt mondva. Zsigmond, míg Carilló Rómába s Prágába megy, a szövetség titkainak bonyolítására, Ravazdit márcz. 24-én Szinán üdvözlétére küldi, kitől Mehemet (Vörösmarti Gergely renegát) csasz jött Rudolf elleni csatlakozásra felszólító izenettel. Zsigmond mielőtt itthon lépéseket tenne Zámójszkytól, sógorától tanácsot kért magatartása iránt, és ő határozottan ellenző a töröktől való elszakadást. Szinán 1593. nyarán megindul s küldöttei egymást érik sürgetve Zsigmond segélyét, de ő miután a spanyol udvartól aranygyapjuval s a keresztény fejedelmeknek török elleni egyesülésével biztatták, gyermekes képzelődésében már is a keleti kérdés megoldásának vezéreként látta magát.

Mig egyfelől Imrefit Teufenbachhoz küldi, általa elárulva szövetségesének a töröknek mozdulatait, másfelől a fejedelmi tanácsban is nyíltan fellépett törökellenes szándékával.³⁹⁾ De a hatalmas Kendi Sándor (1592. febr. 2. óta Boldizsár apósa) mint villámhárító fogja fel az Erdélyt fenyegető vérszt⁴⁰⁾ s a sept 1—10-ig tartott egyetemes országgyűlés rendkívüli adót szavaz és a török melletti felülést Zsigmond akarata ellenére is kimondja. Zsigmond e miatt dühös lett; késedelmével s a temesvári basa kijátszásával az ez évi hadjáratot meghiusítja, egyszersmind Bagner Márk titkára által a kassai főkapitányt biztosítja, „hogy ő szíven hordozza a kereszténység ügyét.“ Az ősz beállott, a fegyvercsörgés megszűnt; a közelgő tél folytán a Zsigmondot behálózott diplomáciai furfangnak győzni kellett. Mindent is mozgásba hoztak, hogy Zsigmondot oly helyzetbe hozzák alattvalóival s a portával szemben, melyből csak a császár karjai közé találjon utat.

³⁹⁾ Nagy Szabó Ferencz hist. 41—42. I. (Erdélyi Tört. Ad. I. k.), és Illésházi István följegyz. (Magy. Tört. Eml. II. oszt. VII. k. 14 l.) „Vala akkor Erdélyben vajda Báthory Zs., Báthory Kristófnak az fia, ifjú legény, ki minden tanácsi ellen az üdőben arra indóztatott vala, hogy mind Moldvával, mind Havasalföldével egyetemben Rudolphus császárhoz hajolna, kik azelőtt török császár hatalma alatt voltak.“

⁴⁰⁾ Kendi Sándor hatalmas beszédét lásd: Bethlen F. III. k. 126—134. l. — Az egész ez ügyben folytatott 1593. évi diplomáciai actio: III. kötet 45—135 l.

Carilló Rómából, Prágából szövetségi terveket hozott,⁴¹⁾ Rudolftól Teuffenbach közvetítésére Kis Mátyás jött le, a török egymásra küldé a fermant hadfelületetés, élelem kiállítás s a hajóhad számára vászonküldés sürgetésére; a lengyel és osztrák udvaroknak megnyert Endre is bejött, hogy egy kézre dolgozzék a többivel, s végül, hogy a diplomáciai képviselője teljes legyen, Camelli pápai nuntius is megjött a tél folytán, Zsigmondnak pápai áldást s Rudolfnak souverainitást biztosító ígéretét hozva újévi ajándokul. Mig az ország rendei az adó s hadfelkelés ügyeit intézték 1594 febr. 2—15 napjain, addig a fejedelem titkos tanácskozásokban alkudozott a felett, hogy mi áron adja el az ország 30 éves békéjének áldásait s minő rangban legyen a prágai s többi jézuita szellemű udvarok armányainak nevetséges eszköze. Abban állapotok meg, hogy a császár Erdélyt Zsigmondnak, illetőleg a Báthori családnak biztossítsa örökösödési joggal és hogy Zsigmond s ha lehet a más három Báthori birodalmi hercegi czímet kapjon.⁴²⁾

E végzések döntötték el az 1594-ik évi eseményeket s Zsigmond szerencsétlen politikáját, Carilló márcz. elején Prágába indult a feltételekkel, Endre is útra kelt. Zsigmond a helyett, hogy Szinánnak a sürgetett segélyt küldené, mindenfelé tévútra vezető híreket küldött a portára s azt állítá, hogy a németek fenyegető állása miatt mozdulnia lehetetlen. Palatics Gy. és Geszti Ferencz által a bánási ráczok s később a moldovai bolgárok felfegyverzését kezdte meg, megindítván ez által a déldunai törökellenes mozgalmat,⁴³⁾

⁴¹⁾ Ezekre Kopácsi Ferencz, Rudolf ügynöke jelentésében megjegyzi, hogy addig Zsigmond megtérésében nem sokat lehet bizni, mig a rendek beleegyezése s esküje nincs kézben: „... ad quam si rationem Transylvani quod nunc prae se ferre videntur, erit diligentissime cognoscendum, quo se modo ad praestandum obedientiam offerunt. Et imprimis an vaivoda suo tantum vel totius provinciae nomine agat. Deinde an simpliciter vel cum aliqua conditione sese offerunt... a vajdának nincs joga magától ajánlani valamit, s ha megpróbálja, abból könnyen lázadás lehet... ut oblatam obedientiam omnes ordines juramento confirment necesse est.“ Magyar Tört. Emi. III. oszt. III. k. 303.

⁴²⁾ Teuffenbach 1594 april 15-iki levelében Mátyás főhercegnek írja, hogy Endre bibornok nála jártában úgy nyilatkozott, hogy az alkudozás a rendeknek nem tetszik: „... az sem helyes, hogy ő felsége Erdélyt egészen a fejedelem tulajdonává akarja átengedni s a magyar koronától elszakítani; ez nem is történhetnék meg a rendek beleegyezése nélkül. Legyen a vajda ő felségének vasallusa s kapja meg a birodalmi hercegi rangot.“ Magyar Tört. Adat. III. oszt. III. k. 307. l.

⁴³⁾ „Igy a ráczokat felindítván bolondul, a törökre támadtanak és Zsigmond a tanácsuraknak ellenertartásáért mikor segítséget nem küldhetne nekik, egy néhány szerencsés harcok után, végre a török megveré őket, hogy csaknem mind fogytig eltöröltettek.“ Kulesárféle krónika 71—72 l. és Bethlen F. III. k. 183. s követk. l.

s hogy terveit, rokonszenvét újabban föltárja, Sombori Lászlót Regensburgba a birodalmi gyűlésbe küldé követül.

Áprilban Carilló hazaérkezett Rudolf válaszával, melyet decretum alakjában adott, úgy, hogy azt a fejedelem és országgyűlés fogadják el. A máj. 12-re Tordára hívott országgyűlés elébe Kovácsóczy korlátnok által a török ellen Rudolfnal közös hadfolytatást terjesztő, s a hevesebb résztől kedvezően is fogadtatott; de a higgadtabb s tapasztaltabb többség, Kendi Sándorral élén, átlátta, hogy a Magyarországgal kötendő szövetség rokonszenves hangja alatt csak a Rudolfnal titkosan szótt alku lappang; határozattá emelte tehát Kendi indítványát: „Addig a meddig Budát a keresztyének fegyverei nem foglalják vissza, tartsák titokban, hogy a töröktől el akarnak szakadni; engeszteljék meg a töröktől a jóakarát mutatásával s azon igyekezzenek, hogyha nem is barátoknak, de legalább nyílt ellenségnek se tartassanak.“⁴⁴⁾ Az ország védelmére azonban minden intézkedést megtettek. Ennyi vereség, ily határozott ellenzése az ország többségének meg kellett volna győzze Zsigmondot terveinek időszerűtlen és népszerűtlen voltáról, de belenevelt makacssága, a fejedelmi hatalomról alkotott félszeg fogalmai s a körülte hemzsegő ámitók, hizelgők — kik már is hármaskoronáról beszéltek — nem hagyták megnyugodni, míg kenyértörésre nem kerül a dolog. „Saepe auditus est Sigismundus dicere: sibi totam Europam satis non esse explendum liberatis voluntatis suae desiderium!“⁴⁵⁾ Magy. Tört. Eml. II. oszt. 28. k. 74. l. Szamosközi István följegyzéseiben.) (1594.)

A ráczok ezalatt, titokban Zsigmond által is segítettve emberül viselték magukat s a temesvári basától elvett zászlókat Zsigmondhoz „Erdélyország és Ráczország királyához“ küldötték, nagyon sürgetve a segílyt (Székely krón. 74 l.) Zsigmond azt hitte, hogy egy részleges gyűlésen a segílyadást kiviheti, s jun. 1-re Fehérvárra össze is hívja. Ezt megelőzőleg egy előleges tanácskozásban kísérle meg az ügy keresztülvitelét, támogatva Attiléo Ameltheo nuntius és Ungnád Dávid osztrák követ által; de a tanács országgyűlés elébe utasítá a dolgot. Jun. 11-én be is küldé Kovácsóczytól a fejedelmi előterjesztéseket, melyek a törökfrigy felbontását s a ráczok megsegállését tartalmazták; később maga is bemegyén s szokás ellenére beszédet tart, mit azon fenyegetés-

⁴⁴⁾ Az egész gyűlés folyama s a mondott beszédek: Bethlen F. III k. 205—214. l.

⁴⁵⁾ Ez alig ha ugy áll az eredetiben.

sel zárt be, hogy: ha nem fogadják el ajánlatát, többé nem szavakkal, hanem fegyverekkel küzd ellenök.⁴⁵⁾ A vélemény és szólásszabadság ily alkotmányellenes megtámadtatására megdöbbentek a rendek; egy része a fenyegetés behatása alatt kimondá a töröktől elszakadást, kikkel Zsigmond hálaadó istentiszteletet tartott.⁴⁶⁾ De a hazafias bátor ellenzék egyetemes országgyűlésre appellált az erőszakosság ellen, s csakugyan a határozatban jul. 1-re Fehérvárra fegyveres országgyűlés egybehívása mondatott ki. (Bethl. F. 270—1. 1.)

Zsigmond ezzel tovább ment már, hogysem megférhetett volna, s mint annyi nagyraavagyó, de gyáva ember, szándékosan vágta el maga előtt a visszatérés útjait. Gyontatójának, Carillónak, kemény esküttészen le meghittebb emberei előtt, hogy a Rudolf szövetségétől nem tágit, bár mibe kerüljön is, egyúttal intézkedett portán levő követei hazahívásáról.⁴⁷⁾

Carilló ezalatt sovány biztatásokkal érkezett haza Prágából, s a trónkövetkeztől és birodalmi hercegségtől elesett rokonok ismét az ellenzék felé hajlottak. Jött a hír, hogy Lengyelország felől Kházi Girai kán alatt a tatárság, a bántság felől a ráczokon győzött pasák készülnek beütni a még csak készülöben levő hűtlenség megboszulására. Amoda Kornis Gáspárt, ide Báthori Boldizsárt küldötte esckély erővel; a Fehérvárra hívott fegyveres rendeket Tordára rendelte, csak a tanácsurakat, főispánokat hívta a székvárosba. Ezekről megkísérlé Geszti Ferencz által kicsikarni a kívánt határozatot, de a fő-

⁴⁵⁾ Mikor látta, hogy a többség most is ellenzi politikáját, Lázári István darabontok kapitánya által az ellenzéki tanácsosokat mind le akarta vágatni; de ez nem vállalkozott e bakó szerepre, hanem annyit megtett, hogy ijesztésül 600 gyalogost felállított az udvaron és a fejedelem osztrákpárti rokonai s tanácsosai kíséretében úgy ment be nagy haragosan a gyűlésbe. — Kulesár krón. 73 l. Bethlen F. III. 245—261 l. Beszéde teljesen: Devis János 122—124 l. „Non sum inquit nescius, proceres, quomodo me, tenera imbecillique aetate mea nequaquam contempta, in Principem huius provinciae eligeritis, hoc proculdubio fimo, ut charissima provincia nostra fideli gubernatione, ac diligentissima administratione mea, contra tot tantorumque hostium insultus, sarta, tectaque conservaretur . . . Quid enim gloriosius unquam salutariusque Principibus etiam apud seram posteritatem esse posset, quam pro aris, ac focis, pro lege, et pro grege, pro religione, atque Deo ipso, eiusque gloriae patrocinio, si necessitas ita tulerit, vitam profundere?“ Magyar Tört. Eml. II. oszt. XVII. k.

⁴⁶⁾ „Hálákat adott, pedig trónvesztésének s tíz évig tartó vérfürdőnek veté meg alapját.“ Kővári Erdély Tört. IV. k. 53 l.

⁴⁷⁾ Tormának öregsége miatt kérte elbocsátását; Óvárynak azt írja: „En jól vagyok, te is ügyelj magadra.“ Ez megértvén az intést hazaszökött. Magyar Tört. Eml. III. oszt. III. k. 316 l.

urak tanácsa — bár mint pattogott Geszti uram,⁴⁸⁾ — az ország összegyűlt rendei elébe kívánta terjeszteni az ügyet. Zsigmond kénytelen volt engedni, mert Rudolf decretumának egyik pontja is így kívánta, s aztán a rendek határozata nélkül az ország crejét úgy sem vezethető a török ellen.

A tanácsosok Tordára mentek s a gyűlés ott folyt tovább. A Kendi Sándor szavai által vezérelt rendek nemhogy az elszakadásról akartak volna tudni, hanem a 21 évet betöltött fejedelmet a medgyesi törvényekre (török védszövetség, jezsuiták kitiltása) tett eskü megújítására akarták felszólítani. Ekkor jött Kornis Gáspár vész hírnöke a tatár benyomulásról s Kházi Girai rendelkezései, fenyegetései. A rendek Iffju Jánost Zsigmondhoz azon megbizással küldték: vegye rá, hogy a frigybontás eszméjével hagyjon fel ily fenyegető körülmények közt s jöjjön Tordára az ország ügyeit a rendekkel együtt intézni.⁴⁹⁾ Mind Fehérvártt, mind Tordán nőni kezdett a zavar. A Zsigmond köré gyűlt főurak tanácsára a fejedelmi őrség is a hadsereghez csatoltatott, a tatárok beütése esetére, Kovácsóczi János vezérlete alatt s Pernyeszi Istvántól Zsigmond ajándékokat küldött a khánnak. Iffjunak megígérte, hogy követni fogja Tordára. De míg ez visszatért a Carilló saskörmei közt vergődve s a neki tett esküvel rómítgetve mást határozott. Elhagyatva darabontjaitól, esalatkozva Maximilián segély ígéreteiben, fenyegetve a tatár khán s szorongatva az udvari kamarilla által, Boldizsárral titkon alkut köt⁵⁰⁾ a fejedelemség átadása felett, kincseit szekerekre rakatja s Józsika 40 lovassa által kísérve futni indul.⁵¹⁾ Gyéresnél Kovácsóczi a rendek küldöttségével maraszt-

⁴⁸⁾ Az öreg durva katona érezve korlátoltságát, szemben a magas miveltségű tanácsurak nagy részével, hosszas beszédével azt fejtegette: hogy minden baj abból származik, hogy Erdély vezetésére doctorok és philosophusok gyakoroltak befolyást; ezeknek lehet köszönni, hogy a törökök ugy elhatalmasodtak s nyakára ültek Erdélynek.“ Erdélyi Országgyűlési Eml. III. k. 318. l. Az egész beszéd: Bethlen F. III. k. 303—313 l.

⁴⁹⁾ Bethlen F. III. k. 374. és 410 l. kétféle útiratról teszen említést; az egyik szerint Iffjunak az lett volna megbízása, hogy Zsigmondot megrémítse s távozásra bírja; másik szerint, hogy tervei megváltoztatására vegye rá. „Zsigmond fejedelmet kibeszélvén az országból, ennek véghezvitelére választák Iffju Jánost. . .“ Monum. Hung. Szamosközi IV. k. 40 l.

⁵⁰⁾ Gyulafi mondja Kulcsár krón. 73 l. „Ugy indította a Báthori Boldizsárral azt a Tractatust a Fejedelemség áttaladásáról.“

⁵¹⁾ Különböző hírek kezdtek forgalomba jöni: hogy a tanácsurak a török kezébe akarják adni; Kendi Sándor meg akarja mérgezni . . . stb. Endréhez irt levele Zsigmondnak jul 27-ről: Bethlen F. III. k. 422. l. — Az 1595. ápril fehérvári törvények (40: ezikk,) azt mondják: hogy a pártos urak szándékosan terjesztették e híreket, „s ezen színnel akarták Báthorit az országból kitudni.“ Erdélyi országgyűlési Eml. (III. oszt.) III. k. 477 l.

ja,⁵²⁾ de Kővárig meg sem állott. Az osztrák udvarhoz indított Carillót Toldalagi Ferencz és Tamásfalvi Dénes elfogta s pár napra Bethlenbe zárta; miután elbocsátották, ő is Kővárba ment s Zsigmondot futásában feltartóztatta.

A tanácsurak úgy hitték, hogy a dolog ezzel véget ért, intézkedtek tehát a fegyveres országgyűlésből az ország rögtöni védelméről s Kolozsvárra rendes országgyűlésre hívták a rendeket. Itt Boldizsár állott az ügyek élére s a volt az első kérdés, mikép történjék a Zsigmond helyének betöltése.⁵³⁾ Egyelőre 12 tanácsúr kormányzásában állapodtak meg, nyugodtan tettek intézkedéseket az ország lecsendesítése és a török kibékítésére, de a mi a legfőbb volt, azzal nem vetettek számot. Nem jutott eszükbe, kivel van dolguk, s hogy Zsigmond minden órán megváltozott szándékkal fordulhat vissza. Nem gondoltak arra, hogy néhány éven át hősleg folytatott hazafias küzdelmük megtermett gyümölcsét politikai bölcsességgel biztosítsák, s ha már a fennálló kormány megváltoztatásához fogtak, azt be is végezzék.

Ez akkora hiba volt, mit többé helyrehozni nem állott hatalmukban, különösen egy oly iszonyatos ifju zsarnokkal szemben, minőnek Zsigmond mutatta magát a következő napokon.

Mihelyt Kővárban biztosságban érezte magát, a veszély látszatának s félelemnek első rohama elvonult, a Józsika és Carilló biztatására összehívott nagyobb várparancsnokokat maga körül látta: széke visszaszerzésére kezdett lépéseket tenni.⁵⁴⁾ Kornist Kolozsvárra küldi a rendek hangulatának kipuhatolása s lehetőleg megnyerése végett; mi egy nap és éj alatt sikerült, s különösen a székelyek és szászok segítségével Kendiéknek összes művét szétértette s a fejedelem visszahívását kieszközölte. Huet Albert szász ispán (kinek Zsigmond külön levelet is írt) indítványára fényes küldöttséget indítottak Kővárba, és pedig

⁵²⁾ A marasztás olyan volt, hogy „szép ajánló levéllel — ígérték ellátni — ne véljék az idegen országokban is, hogy vagy kiszökött volna titkon, vagy pedig az országbeli nép üzte, vagy küldötte volna ki Fejedelemségéből.“
— Kulesár krónika 74—75. l.

⁵³⁾ Kulesár krón. 75. l. és Bethlen F. III. k. 397 és 413 l. Ez utóbbi szerint: „Ut patria non sub directione vajvodali vel principali, prout hactenus permaneat, sed ad normam Reipublicae Venetorum constituat.“

⁵⁴⁾ Magyar Tört. Eml. II. oszt. VII. k. 137 l. Mikó Ferencz hist. 1.—2 fejez. Kulesár krón. 75 l. „Mikor immár Sigmund Kővárba — megállott volna, megizeni Botskai Istvánnak, ki avunculussa volt . . . ki akkoron váradi kapitány volt, hogy mindjártást jöjjön hozzá . . . Botskai, Gétzi, Kereszturi, és a többi sok székelyeket gyalogokat gyűjtenek Kolozsvárra, mintha a Töröktől nagy gonosz hír jött volna, hogy a Török Erdélyre szándékozik, de ezt azért cselekedtek, hogy ha Báthori Boldizsár és a több urak valamit indítanak, ezen néppel elnyomhassák szándékukat.“

Boldizsár vezérlete alatt,⁵⁵⁾ kik midőn Deézsről menedéklevelet kérnének, a szinlelésben jelesen kimivelt biboros jezsuita könnyeket hullatva mondá: „oda jutottam már, hogy még rokonaim sem hisznek szavamnak levél nélkül.“ (Bethlen F. III. 435. l.)

E percztől fogva oly kiszámított szinleléssel és nyájassággal játszta — úgy látszik főbb vonalaiban már Kővártt megállapított — szerepét, hogy sikerült megnyugtatni (Baranyai Deesi 128–129 l.) eláztatni mindnyájukat az utolsó vérfagyalaló pillanatig. Útnak indult; nyomában a Kornis, Geszti és Keresztúri által gyűjtött s vezetett sereg. Szamosújvárt új követtség, Szamosfalván a rendek nagy része fogadja. Aug. 8-án inepólyesen bevonul Kolozsvárra (Bethlen F. III. 437–38. l.) s miutha béke és kiengesztelődés angyala lenne, örömmel fogadja az ország népe.⁵⁶⁾ A tanácsurak által hívott országgyűlést azonnal eloszlatta s aug. 17-re újat hívott egybe; ő pedig ez idő alatt a jezsuitáknak monostori társasházába költözött, melynek — mint több író crósi — Szamos partján levő szép kertjében főzte ki pokoli boszútervét: Bocskai, Geszti, Kornis, Keresztúri, Józsika és Erdély rosz szeleme Carilló társaságában.⁵⁷⁾

Az aug. 17-re összehívott rendek — miután a Zsigmond által rendelt sereg összevonás okául a tatárok közelségét hozták fel — gyanútlanul gyülekeztek. Aug. 26-án megnyitja a gyűlést s ismét elejükbe adván a törökfrigy felbontását 27-én (De-

⁵⁵⁾ A küldöttség tagjai voltak: Báthori Boldizsár, Ifjú János, Kendi Gábor, Süveg János, Bogáthi Boldizsár, Toldi István, Szegedi Gáspár kolozsvári híró, (Kurzer Bericht szerint Huct Albert is; Baranyai Deesinél 128 l. Süveg Albert, ő azonban másokat nem említ.) — Bethlen F. III. k. 434 l.

⁵⁶⁾ „Megérték az országban hennmaradt urak . . . szándékának változását, mint urakat fejedelmeket ismét örömet acceptálják, és eleibe küldék Kovácsóczy kancellariust (ő azonban Bethlen F. III. k. 434. l. szerint feletről visszatér), Kendi Sándorral és több az országnak fő statusival Ujvárbá (Szamos) méltóságosan hívják vissza. Honnat megindulván szép seregekkel eleibe Szamosújvárhoz nagy solemnitással Kolozsvárbá hozák.“ Mikó Ferencz hist. 133. l. 2. pont. Magyar Tört. Eml. II. osztály VII. k.

⁵⁷⁾ „Ezeknek ártatlan véreinek kioltásának tanácsi voltak: Bocskay István, Kristóf Deák, Sibrik Gáspár, Geszti Ferencz, Kornis Gáspár, Józsika István, Süveg Albert . . . s többen, kiknek majd inkább mind olyan vagy hasonló exitusa következik csakhamar. Ugyanezeknek tanácsából farban rugák a török császárvaló szép békeességünket . . . hadat indítának . . . okot semmit nem adván rá a török, contra jus gentium, violatores foederis et pacis lőnek.“ Mikó Ferencz hist. 139. l.

esi János 130 l.) Kendi s társai felszólalásai⁵⁹⁾ daczára a terrorizált többség kimondja a frigy felbontását. Czólnál volt tehát az ifju zsarnok; de most, midőn alkalmá lett volna magát nagynak, az annyiszor emlegetett „népatyjának“ mutatni, most lépett előtérbe a megtört ellenzék iránti bosszuszomja. Felújultak az előbbi vereségek emlékei, felagyvaság szűgyon-érzete, melyet a kósza hírek előli elfutása ébresztett; környezetéből pedig folyton hangoztatták fülébe, hogy az ellenzék még fölcemelheti fejét stb. . . . ő tehát — bár előtte állott a rég óhajtott végzés, — nem feledni, hanem bosszútállani, nem kegyelmezni, hanem egy páratlan politikai gyilkoságot elkövetni akart inkább.

Nincs a magyar történelemnek sötétebb lapja, mint az, mely 1594. aug. 28-ról s az azt követett napokról ír. Vasárnap aug. 28-án⁶⁰⁾ azon szin alatt, hogy monostorra templomba kövessék, magához hivatja a főurakat; s miután Lázár István és Sibrik Gáspár kapitányokat megeskette, hogy mindenek parancsa szerint tesznek, Józsika által Kolozsvár kapuit bezáratta, a város utczáit katonasággal megrakatta: adott jelre a gyanutlan főurakra, Erdély legderekkabb fiaira rohantat, s azok közül tizennégyet törvénytelenül megfogat s megkötözve a fejedelmi épület alsó részébe elzárat; névszerint: Báthori Boldizsár, Kendi Sándor, Gábor és Ferencz, Ifju János, Kovácsóczy Farkas, Forró János, Bornemisza János, Lónyay Albert, Gerendi János, Szalánczi György, Litteráti Gergely; Vas György, Sennyci Pongrácz főurakat — ekkor vagy később fogatott el Szilvási Boldizsár és Tamásfalvi Dénes is.⁶¹⁾

A megdöbbenő hír a városban és a templomban tanácskozó rendek között mozgalmat támasztott, de csakhamar észre kellett venniök, hogy vasgyűrűvel vannak körülvéve. A rendek küldöttség által szólaltak fel az elfogattak mellett s a törvény-

⁵⁹⁾ Kendi Sándor mondta: . . . „csak nyissuk fel Janus templomának ajtóját, úgy se tudom mikor zárjuk be.“ „In látom, hogy nem lehet egyéb benne, az elveszett útra kell indulnom, más boldog ember nyomdokát kell követnem; de jegyezzétek fel az napot, ma vesztettük el az országot, műmagunkat és nemzetünket . . .“ Monum-Hung. XXX. k. Szamosközi.

⁶⁰⁾ Kulcsár Krónika 76 l. és a Hatvani féle emlékirat bizonyos összekülvést említenek, mely e napra tüzte volna Zsigmond megöletését; de ezek valószínűleg azon ezébből terjesztett hírek voltak, hogy Zsigmond gyilkosságát igazolják. Ha alapjuk lesz, úgy az 1595-iki törvényekben ezt is felhozták volna az utólagos vádpontok között.

⁶¹⁾ Az adott jelre Király Albert, Csukat Péter és Fekete János praetorianusok élén rohanták meg őket. — Kulcsár krón. 74. l. Baranyai Deesi 130—131 l. Bethlen F. III. k. 374 s követk. l.

telen eljárás ellen; válaszul azt nyerték: „senkit sem fog — a fejedelem — a foglyok közül törvényen kívül bántani.“ Délután Geszti levette álarczát elindult a börtönökbe; Boldizsárral az ő és testvéri várnagyjaihoz iratolt váraik átadásáért; többeket köztük Forró 8-szor (Bethlen F. III. 469.) kintpadra vonatott. Midőn Boldizsárt 20-én reggel eddigi börtönéből másba hűrezolták, neje, Kendi Sándor leánya térdre borulva kért kegyelmet az iszonyu Zsigmondtól és ő mint az inquisitorok utódainak tanítványa, vérfagyaló cynismussal tépette le bakókká aljasított katonáival ruháit s úgy lökette ki e szavakkal: „hadd öltöztesse férje fényesebb fejedelmi ruhákba.“⁶¹⁾

Az ítélet ki volt mondva 17 főúrra; ötre nyilvános, ötre titkos kivégzés, a többire száműzés, jószágvesztés. Törvény és jog lábbal tiporva . . .⁶²⁾ egy kábult zsarnok véres szeszélyének volt a nemzet disze odadobva.⁶³⁾ Aug. 30-án a fejedelmi palotával szembe állított vérpadon fejezték le az ősz bajnokot: Kendi Sándort, Iffju Jánost, Kendi Gábort, Forró Jánost és szentegyházi Gergely deákokat. Báthori Zsigmond ablakából nézte végig — miként arra nevelői gyermekkorában szoktatták volt — az iszonyu jelenetet;⁶⁴⁾ az ég mintha Erdély sorsát siratná, záport öntött a vérpiaçzra. A kik azt hitték, hogy az első boszúhéví kialakult ennyi vér omlásán s vége lesz a kegyetlenségnek, csalódtak; mert csak ezután jött a kiszámított kinzások s alattomos gyilkosságok sora. Mihelyt az országgyűlés sept. 1-én eloszlott, Gerendi, Lónyai száműzettek, Vas Gy. méreg által vesztett; Sennyei jószágvesztés mellett szabad lábra helyeztetett. Sept. 3-án jött a hír Kolozsvárra, hogy Szalánczi László branyicskai kastélyában a fejedelem darabontjai összevagdalták (Bethlen Farkas III. k. 478). Báthori Boldizsár és Kavácsóczy Szamosujvárt sept. 11-én Ravazdi György várnagy által, Kendi Fe-

⁶¹⁾ A Hatvani-féle emlékirat 71. l. szerint e szavaival arra czélt, miszerint „a szerencsétlen nő néhány nap előtt azzal kérkedett, hogy majd lesznek neki fejedelmi ruhái.

⁶²⁾ Baranyai Decsi János 131 l. a fejedelmi ítélet jogosságát a Lex Juliára s némelyekre nézve a Lex Corneliára való hivatkozással akarja gazolni.

⁶³⁾ „Van a kegyetlenségnek és zsarnokságnak egy daemonja; a rettenés . . . Nem jó a vesztély egyedül, nem a kitért áldozat vérzik csak: megszű mindenhová széthéjjáznak a kémkedés, a baljóslatok, az ijesztgetések s feladások éji szárnyasai . . .“ Józsika István regény IV. k. 21. l.

⁶⁴⁾ A leölték hullái mellett térdre ereszkedve fölsohajtott: „Teremtő s megváltó Istenem, miben vétettem ellened anyyira, hogy atyámfiai vérével kényteleníttem bemocskolni kezemet? Hol az atyámfiai szeretet? De többre becsülendő az Isten minden rokonságnál . . . Valódi jezsuita lélek, mely tud egyszerre gyilkolni és imádkozni.“ Tóly István. A jezsuiták Magyarországon. 339 l.

rencz és Bornemisza János Gyaluban sept. 12-én⁶⁵⁾ Óvári István várnagy által, a fejedelem rendeletéből megfojtattak.⁶⁶⁾ Szilvási Boldizsár, Tamásfalvi Dénes, Szalánczi György a fehérvári börtönbe vitettek, Gávai István menekült, Báthori István látva öcsésének fékevesztett veszett dűhét, Lengyelországba vonult. Midőn az elítéltek lefoglalt jószágairól 220 mázsa ezüst s roppant értékű mindennemű kincs Fehérvárra gyűlt,⁶⁷⁾ az elaltatott, megvesztegetett lelkiismeret s kiélegített boszú ironiájával mondá bohócának: „Most már van pénz a háborúra.”⁶⁸⁾

A véres dráma le volt játszva. A hatalmas és népszerű vágytárs Boldizsár s vele Kovácsóczi és a Kendiek, az ősi erély s hazafiság kinyomatai, a nemzetet képviselő ellenzék tántoríthatlan bajnokai le voltak döntve; most már az ingatag, nyomorult ember nyitva látta az utat mindazt kivinni, mire gyermekkorától idomítva, jézuita nevelői, s velük Józsika, Geszti s más rosztanácsadók kezében eszközül használtatott. Most már ez alattomos, ingatag és véres politikának, mely a nélkül hogy Magyarországon segített volna, Erdélyt végveszély örvényébe sodorta,⁶⁹⁾ tovább kellett fűződni, mert nem volt már ki ellent mondjon. Még ezen év oct. 5-én Mihály oláhországi, Áron moldovai vajda és Zsigmond között megkötötték a szövetség, esküvel is megpe-

⁶⁵⁾ A nap valószínűleg az ó-naptár szerint van véve. Bethlen F. III. k. 478 l. — Kulsár krón. 77 l.

⁶⁶⁾ A levelet Benkner Márktól küldötte: „Ha nekünk kedves és igen szükséges szolgálatot akarsz tenni, melyet Benkner tudódra ad, s ezt minél titkosabban és zajtalanabban teended: e szolgálatodról egész életünkben meg fogunk emlékezni.” Lásd a levelet: Bethlen F. III. k. 480 l.

⁶⁷⁾ Miles Würgengel 169 l. és Simigianus 154 l. szerint: Kovácsóczinál Görgényben 31 ezer aranyat, 28 ezer tallért; Kendi Sándornál 60 ezer aranyat; Kendi Gábornál 75 ezer aranyat, 20 ezer tallért; Kendi Ferencznel 600 ezer forint értékét gyűjtötték össze. E roppant tömegű kincs gyanus fényt vet Zsigmond osztozkodó tanácsadóira, mintha itt nemcsak politikai ellenfelek megbuktatása lett volna a czél . . .

⁶⁸⁾ „Természetében van gyáva embereknek, miként ha folytonos rettegésök tárgyaitól menekülnek, valami szegényítő — mondhatni — gyalázatos vidámság kapja meg őket; pulya lelkek s remegők vidámsága ez! S. ily természetű volt azon derűltég, melyet bármiképp titkolt Báthori Zsigmond, önkénytelenül elárnta magát.” Józsika István reg. IV. k. 99. l.

⁶⁹⁾ „ . . . sok példával disszvadáltak — hogy ne hajoljen az német birodalomhoz, mert az Erdély immár kétszer kísértette volna meg, és mind kétszer mind magokat s mind országokat elvesztették volna, magokat sem oltalmazhatták az töröktől, nem hogy Erdélyt oltalmazhatnák.” Magyar Tört. Eml. II. oszt. VII. k. Gr. Illésházi István följegyz. 20 l.

esételve,⁷⁰⁾ Nov. 16—21 napján Fehérvárt részleges országgyűlés tartatik, ismét és ismét megszavazza a terhes hadiadókat s felkelést. Az oláh vajdák nemsokára meg is kezdték a szövetség nevében a tartományaikban lévő törökök megszárlását, különös tekintettel lévén hitelezőikre.

Carillo szárnyakon repül ezalatt Prága felé, megvinni az „Isten nagyobb dicsősége” kiküzdött fényes credmíny hírét; dec-ben az innepélyes követség is elindult Boeszkai vezetése alatt, ellátva nyílt (Bethl. F. III. 513 s. köv. l.) és titkos (Szilágyi Sándor Történelmi Tár. XIX k.) útasításokkal. 1595 jan. 28-án jött létre a nevezetes prágai szerződés, 12 pontban; melynek alapja Erdélynek fegyverfogása a török ellen s főbb pontjai: önálló fejedelemség, örökösödéssel, osztrák hercegeasszony, aranyzypju vagy birodalmi hercegi ezim.⁷¹⁾ A titkos tanácsos Carillo mindenütt előljár, febr. elején már Gráczban találjuk. A követség febr. 27-én érkezik meg s márcz. 1—5 napjain Mária főhercegeasszonynak, Károly steyer herceg özvegyének idősebb leányát, Mária Krisztiernát megkérték, megnyerték s a szerződést⁷²⁾ márcz. 1—5 napjain aláírva az eljegyzést is megtartották a seekani püspök közreműködése mellett. A menyegző határidejül jun. 11-e volt kitűzve, mi azonban egy s más akadály miatt csak aug.-ban történhetett meg.

Most már a magyarországi rendek által elfogadott (Lásd. Corpus Juris 1595. XII. t. cz.) s ratificált szerződést Erdély rendceivel is elkellvén fogadtatni, apr. 16-ra Fehérvárra egyetemes országgyűlést (Decsi J. 165 l.) hívott össze. Ez országgyűlés egyik szomorú bizonyossága annak, hogy a fejedelmi udvar demoralizációja mikéntkezdedt kihatni az urakra is, részint a zsarnokság előtti — addig ismeretlen — meghunyászkodást, részint az elvükért elveszettek jószágainak pazar adományozása folytán a megvesztegetést és nyomorult elvtagadást eredményezvén. Miután a rendek a

⁷⁰⁾ Kulesár krón. 68 l. látható, hogy Áront miként rémítették. Baranyai Decsi 155. l. szerint a szövetség Erdélyben jött létre.

⁷¹⁾ Bethlen F. III. k. 519 és 530. l. Magyar Tört. Eml. II. oszt. VII. k. Mikó Ferencz hist. 139—140 l. „Követeket küldé Báthori Zs. Rudolphus császárhoz, magát országával oda ajánlani, török ellen való hadakozásra magát offerálni, az ausztriai házból házasságot sollicitálni . . . offerálását kedvesen acceptálják, és egy jó öreg leányt, ausztriai Carolus grécezi hercegnek leányát ígrik.”

⁷²⁾ A szerződés pontjai: Bethlen F. III. k. 534 l. — Mikó Ferencz hist. 140. l. „Conditiones contractus matrimonialis, inter Sigismundum Bathoreum Principem Transsylvaniae et Mariam Christionam Caroli Archiducis Austriae filiam.”

Rudolf-fal kötött szerződést április 18-dikán rátificáltak s a következő napokon egyéb államügyeket a Józsika által beküldött (Bar. Decsi 165 l.) előterjesztés értelmében letárgyaltak; azon szomorú emlékü feladatot szabta rájuk Zsigmond, hogy a múlt évben elkövetett törvénytelenégeket, gyilkosságokat, rablással határos vagyon elkobzásokat törvényesítsék.⁷³⁾ Örökök fennmaradó folt marad az erdélyi országgyűlések évilapjain e nap határozata, melyben a rendek a kényszerűség előtt meghajolva beigtatták az u. n. »jus ligatum^o-ot,⁷⁴⁾ és ezzel helyben hagyták Zsigmond törvényszegését. Ide vezetett a boldogult István király azelőtt 14 évvel kiadott, jezsuitákat beigtató rendelete, s most, hogy a mű teljes legyen, az 1588-iki megyesi törvény eltörlésével az akkor kiűzött s titokban belopódzott jezsuitákat visszahelyezték előbbi javaikba, jogaikba. Nemsokára a gyűlés után nevezetes politikai tény lett bevégeztté.

A múlt évi oct. 5-iki szerződés alapján maj. 20-án Mihály, jun. 3-án az Áron helyébe tett moldovai vajda Razván István, szerződésileg elismerték Zsigmondot hűbéruoknak (Bethlen F. III. 557. s köv. l.), s tőle a Kornis Gáspár és Palatics által (Deutsche Fundgruben Weiss naplója III. 145. l.) küldött zászlót, kardot és botot beigtató jelvényül elfogadták.

Ennyi végzetes tény után aug. 1-én Fehérvár határán a Maros szép völgyében, fényes kísérettel, pazar fényű sátorban fogadta Erdély leendő úrnőjét, a politikai szerződések kedvéért áldozatul dobott művelt és kedves Mária Krisztiennát. Aug. 6-án történt az összekelés,⁷⁵⁾ melyet örökre boldogtalanná tett az, hogy Zsigmond három nappal a menyegző előtt, tehát

⁷³⁾ Örökre bélyegző marad Zsigmond lelkületének romlottságára nézve az, hogy az ezen időben Fehérvárt tartozkodó Nádasdi Ferenc azon szemrehányására: István királyt kellett volna példánul vennie, ki az ellene pártot ütő Békésnek megbocsátott, — könnyezve állítá Isten látja lelkét nem maga szándékából, hanem Boeszkai és Geszti éjjel-nappali munkolására engedte, de nem rendelte rokonai s a főbbek logyilkolását. — Bethlen F. III. k. 554—555. l. — Mennyire meghazudtolta e könnyeket pár nap mulva, midőn a felső várban szaronyok közt tartott gyűlésen, csaknem erőszakkal igtattatá törvénybe a rendekkel a múlt évi megszárlások s azt követő fosztogatások igazolását, mit ártatlanok családjai elkövetett.

⁷⁴⁾ Utólagosan Báthori Istvánt és Endrét is nórázták. — Erdélyi Országgyűlési Eml. III. k. 349 l.

⁷⁵⁾ Hurter, Geschichte Kais. Ferd. III. k. XXX. fej. terjedelmesen leírja ezen házasság történetét, a titkos levéltár adataiból.

jóval későbbben, hogysem visszaléphetett volna, egy lényeges természeti hibát fedezett fel magában: a tehetetlenséget.⁷⁶⁾

Zsigmond szövetségese Rudolfal és a két oláhvajda elszakadása, a porta előtt a maga komoly jelenségében állott,*⁷⁷⁾ s az ez évi hadjárat Ferhád által kezdve, Szinán által folytatva az elszakadt hűbérescek ellen volt irányozva egy hatalmas hadsereggel. Míg a déli szövetségesek az ellenséget feltartóztatni igyekeztek, Zsigmond Feketehalomnál száll táborba sept. 6-án, hová a szabadság ígérésekkel felbízta tott székelység is — mintegy 20 ezer ember — gyűlt össze.⁷⁷⁾ Azonban táborozásuk feltételül, az 1562 jun. 20-án Segesvárt elvett szabadalmaik okmányilag leendő biztosítását tűzték ki; mire Zsigmond sept. 15-én tábori országgyűlést tart s a kért okmányt kiállíttatja (Baranyai Decsi János 209—211 l.) Oct. 3-án a székelységgel és segély csapatokkal szépen fűlszaporodott seregével beindult Zsigmond Oláhországba, s ott Mihálylyal egyesülten Tergovistet, Gyurgyevót bevévén, Szinánt nagy veszteséggel kényszerítik a Dunán át visszavonulni. (Nagy Szabó Fer. 45 l. Gr. Illésházi 25 l.)

A hadjárat rövid volt és a győztes Zsigmond életének fénypontját képező. Nov. 8-án már Brassóba jött vissza s fellépésének első sikerétől elkábítatva, olyan intézkedéseket tett, melyek politikai vétkének büntető következményeit csak siettettek; mert az időtől kezdve, mint múltjának természetes eredményei jöttek reá az események büntetései s a csalódások. Fáj-

⁷⁶⁾ E felfedezést a Carillo czinkostársa, Buccia olasz orvos készíté elő, az előbbi tervei szerint s valószínűleg azon számítással, hogy a családi élet örömeitől megfosztott nyugtalan kedélyt tovább ragadhassák azon kalandos politika útjain, melyről egy boldog házasság s tán lehető gyermekek jövőjének biztosítása érdeklében hajlandó lett volna letérni. E pontnál önkénytelenül fölmerül emlékünken Scherr J. német tudósnak a jézsuitákról írt jellemrajzából e pár mondat: „... A jézsuita . . . míg egyik kezével herezegeti növendékét kicsapongásokra vezetve, addig a másikkal mozgásba hozta kerekeit annak a gépezetnek, mely az elsüllyedettnek képzelete elébe idézte a pokol rémképeit . . . Ma a királyokkal szövetségelt a nép ellen, hogy már holnap orgyilkot emeljen a koronás fő ellen; a népeket forradalmakra izgatta, s ugyanakkor vérpadokat készített a lázadóknak . . .”

⁷⁷⁾ Nagy Szabó Fer. Emlékiratai 44. l. és Borsos Tamás 19. l. Utóbbi azt mondja: „az hová az kit nem hittak volna is, mint az régi ős jobbágyat, az is mind felkele, elhívetvén magukkal, hogy akkor ők az régi szabadságot megnyerik . . .” hivatlan is mentek jó reményben. Amaz így ír: „... és azoknak (Zsigm. a székelyeknek) titkon levelet küldve, nékiek szabadságukat megígéré.” Bar. Decsi Ján. szerint 207. l. Bogáthi Boldizsár és Toldy István követeket küldé hozzájuk.

^{*)} „Az török császár izent volt Husszain csausztól; az leányát is feleségül, Magyarországot is melléje igéri.” Monum. Hung. XXX. k. Szamosközi följegyz. IV. k. 51 l.

dalom! e keserü gyümölcsök szegény hazánknak okoztak végtelen szenvedéseket, csaknem halálos betegséget.

1595. decz. 13-án Fehérvárt országgyűlést tart, s páratlan könnyelműséggel és perfidiával veszi, véteti el (Bar. Deesi 247 s. köv. l.) a székelyektől, az előbbi hadjárat hőseitől, eldöntőtől a csak minapában adott — azaz ősi birtokukba visszabocsátott — szabadságot; azt adván okul, hogy sokképpen megsértették a sept. 15-iki okmányt. Így a „*jus ligatum*“-nak egy méltó társát teremté meg ez országgyűlés s egyszersmind az elkeseredés és bizalmatlanság üszkét dobta Erdély legharciasabb, legszabadságszeretőbb lakói közé. A megcsalott és ismét jobbágyosságra kárhoztatott, szabadságra teremt nép esoda-e, ha a törvényhozók ilyes igaztalanságára fegyvert ragadt? Azonban e mozgalomnak leveretése és az embertelen barbár mód, melylyel az elfogottakat kinozták, csonkították: örökre szennyfolt marad a saját véreiken kannibáloskodó székely urakon és a velük együtt működő udvari tisztviselőkn.⁷⁸⁾

Zsigmond ez időben Prágában⁷⁹⁾ volt, hová 1596. febr. 7-én érkezett hű árnyékának, Carillonnak társaságában, hogy a további együttes hadműködésekről értekezék Rudolfal. Grácza is akart látogatást tenni anyósánál, de a székely felkelés hírére Rudolf csengő ígéretei s egy emlékül adott gyémántos gyűrűjével márcz. 4-én haza indult, Carillót Róma és Madrid felé indítva.

1596. april 21—26-án Kolozsvárt országgyűlést tartott, különösen a hadiadó megszavaztatása végett. Gyűlés alatt jött a hír, hogy a török Lippát megszállotta; a hős Borbély György addig tartá a tüzet, míg Zsigmond a derékhaddal megérkezett s egyesülten a törököt visszaverték; de már Temesvár ostromá-

⁷⁸⁾ „Sokat benne az javában, kit felnyársálnak, kit akasztának, kit horogba hányának, kinek orrát, fülét elmetélték, kit megpirieskolának.“ Borsos Tamás 10. l. N. Szabó Fer. 46. l. Mikó Erdélyi Tört. Adatok I. k.

⁷⁹⁾ „Mily különböző eszközöket használtak az ingatag lelkü fejedelemnek teljes önállástalanságra törpítése végett, szolgáljon bizonyítékul egy 1597. évi Prágában költ cseh kézirat, melyben Zsigmond hivatalosan festett arczképe fölébe e jelszó íratott: *Seio cui credidi!* — A kép alá pedig im e különösen hangzó versek:

Magnus es, ingenti cum Marte tot agmina fundis —

Barbara, et aequata est tunc tua fama polo;

At major dum te superas, tuaque omnia tecum —

Sacratí subdis Caesaris Imperio;

Maximus, et vere surges virtutibus olim,

Et tua perpetuus facta loquetur honos.

Gr. Mikó Imre megjegy. Erdélyi Tört. Adat. I. k. 211. l.

nál Rudolf késedelme miatt nem boldogultak (Bethlen T. IV. 8. s. köv. l.), s miután jun. 12-én tábori országgyűlést tartott, leveretve tért haza. A nyár folytán a szultántól olyan ajánlatot kapott, (gr. Illésházi István följegyz. 37. l.)* mely, ha népe és országa érdekeit felfogni s az erőket, körülményeket mérlegelni képes lett volna, komoly megfontolásra adott volna okot. Ő azonban titkos tanácsadói szavára, a nélkül, hogy az ország tanácsával közölte volna, egyszerűen felküldé Rudolfnak jul. 29-én ragaszkodása jeléül. Az ajánlat így hangzott: Erdély adóját elengedi, a két Oláhország feletti fensőségét elősméri, csak Rudolf szövetségét hagyja el. Rudolf választát tudni lehet mi volt.

(Vége következik.)

Az erd. muzeumi könyvtár részére 1880. június és július havában beküldött adományok:

Könyvek: 1. A nm. vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól, magyarországi várak és városok fa- és rézmetszetei. Ismerteti Bubics Zsigmond. Bpest 1880. 2. A magyarhoni földtani társulattól, Földtani Közlöny 1880. évf. 2-5. szám. Bpest 1880. 3. Keresztény Magvető szerkesztőségétől, Ker. Magvető XV. évf. 3-dik füzet. Kolozsvár. 1880. 4. — A Verein für sieb. Landeskundetól, Archiv, Neue Folge XV. Bd. 3-tes Heft. Hermannstadt. 1880. — 5. a m.-vásárhelyi ref. főiskola nyomdájától, Visszaemlékezés az 184^{8/9}. évi szabadságharczra Erdélyben. M.-Vásárhely 1880. — 6. Tontsch és Kellermen brassai nyomdájától, Cook, Ambigu Transylvanien. Kronstadt 1880. és Alexi, Harpa si caval. Poesu. Brasov. 1880. — Iskolai program 187^{9/80} évre 17 darab: 1. Aradi kir. főgymnasiumtól. 2. Aradi polgári iskolától. 3. Arad város népiskoláitól. 4. Pécsi állami főreáltanodától. 5. Losonczy állami főgymnasiumtól. 6. Csik-Somlyai r. cath. főgymnasiumtól. 7. Székely-Udvarhelyi r. cath. főgymnasiumtól. 8. Székely-udvarhelyi állami főreáltanodától. 9. Brassai állami felső leány- és elemi népiskoláktól. 10. N.-Szalontai 4 osztályú gymnasiumtól. 11. Losonczy női középiskolától. 12. Komáromi cath. kis gymnasiumtól. 13. Brassai ev. gymnasiumtól. 14. Szász-sebesi ev. al-gymnasiumtól. 15. Segesvári ev. gymnasiumtól. 16. Szebeni ipariskolától. 17. A pozsonyi ev. főiskolától.

*) „Az török császár maga is fővezérei által mindennap csauzok által sollicitáltatja az erdélyi fejedelmet, hogy ismét visszaállana hozzá, igéri vala neki Erdélyt, Moldvát Havasalföldet, így, hogy valami keveset fizessen tőle.“ Monum Hung. Hist. scriptores VII.